

~~Н. 5817~~

~~XV-285/1900~~

~~7173918~~

ВОНИ ШЛЯХИ

1928

Поезії: Д. Тась, М. Сайко, Н. Щербина, С. Бен, І. Луценко, Ю. Зоря.

Проза: А. Любченко — *Хінська новела*. Н. Романович-Ткаченко — *Gruss aus Ukraine*. Х. Алчевська — *Кулина*. С. Тудор — *Куна*.

Статті: І. Айзеншток — *Творча путь І. Микитенка*. М. Горещький — *Білоруська література*. І. Ямпольський — *Невідома повість П. Куліша*. В. Д-ський — *Я. Г. Кухаренко*. О. Немеровська — *Джозеф Конрад*. П. О. — *Бласко Ібаньес*. М. Пивовар — *Перспективи радіо*. Професор М. Лозинський — *Радянські проекти роззброєння*. С. Смеречинський — *Куди йде українська мова*. Професор Б. Ларин — *Мовний побут міста*. О. Озеров — *Елементи кінофільму*. Я. Полфіоров — *М. Лисенко*. С. Колос — *Українська тканина*.

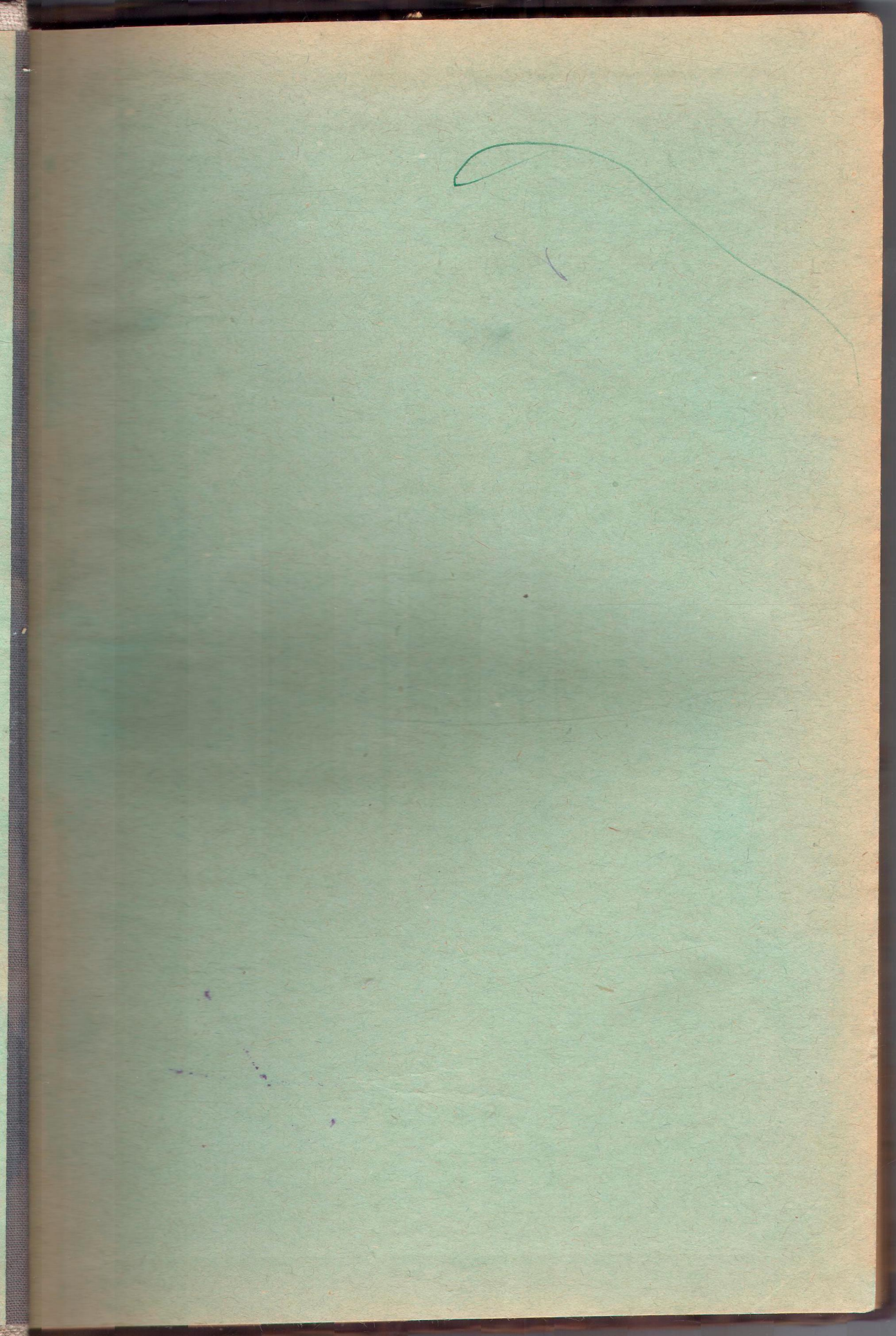
N 5-6

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

V.N. Karazin Kharkiv National University

00339875 9

222

К 5817

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

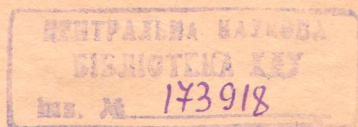
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЛІ-
ТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 5—6

(62—63)

~~153~~

~~3484~~

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

ТРАВЕНЬ—ЧЕРВЕНЬ

1928

59

5 (47 . 714) „1928“ — 91 . 79

З М І С Т

	Стор.
А. Любченко.— Хінська новела	5
Д. Тась.— Аглая	16
Н. Романович-Ткаченко.— Gruss aus Ukraine	23
М. Сайко.— О, скільки радості	38
Н. Щербина.— Ще недавно так	39
Х. Алчевська.— Килина	41
С. Бен.— Дороги	49
С. Бен.— Ранок	50
Ів. Луценко.— Гіпаніс	51
Степан Тудор.— Куна	52
Ю. Зоря.— З циклю „Ранні мотиви“	70
І. Айзеншток.— Еволюція письменника (Творча путь І. Микитенка)	71
М. Горещкий.— Білоруська література	89
І. Ямпольський.— Невідома повість П. Куліша	97
В. Д-ський.— Я. Г. Кухаренко як літературний діяч	107
О. Немеровська.— Джозеф Конрад	129
П. Г.— Бласко Ібаньес	140
М. Пивовар.— Перспективи радіомайбутнього	151
М. Лозинський.— Радянські проекти роззброєння	156
С. Смеречинський.— Куди йде українська мова	172
Б. Ларин.— Мовний побут міста	190
Од Озеров.— Композиційні елементи кінофільму	199
Я. Полфіоров.— Музичні силуети. Микола Лисенко	210
С. Колос.— Українська тканина	222
Хроніка	231
Бібліографія	245
Серед книжок	263

H.5817

АРК. ЛЮБЧЕНКО

ХІНСЬКА НОВЕЛА

Чому так забарилася Ю?

Адже їй ще перед двома годинами вручено повідомлення, що екстренне засідання Комітету знову почнеться об 11-й годині вечора.

Чому - ж досі немає Ю, такої завжди точної, несибної, енергійної, рішучої, цілком відданої справі визволення свого народу? — Маленької Ю, цієї „першої жінки Хіни“, як щиросердо прозвали її партійні товариші.

Адже сьогодні вночі, поки не пізно, конче треба домовитися з таємними післанцями селянського повстанчого загону „Великі Ножі“, щоб на завтра виступити спільними силами. Адже Ю належить в цій справі негайно вирушити на провінцію. Адже Ю мусить знати, що кожна хвилина, кожна найменша частка хвилини надто дорогі. Адже справа взагалі надзвичайно важлива. Настрій неймовірно напружений. Становище, — якого досі ще ніхто не зазнавав. Становище виключне.

Треба зберегти всю силу революційної волі, треба додержати якнайбільшої дисципліни та виявити якнайбільше холодної мудрости й мужности, — поки не пізно, поки ще ніч.

Так, становище виключне: через кілька годин задніе, і тоді Фей-хань розгорне (за всіма відомостями) рішучий наступ. Командувач місцевої армії, ще вчорашній член Комітету, а сьогодні найстрашніший ворог, ганебний зрадник Фей-хань, що, несподівано одколовшись, своїми численними загонами посів передмістя та низку найближчих сел, — ворог цей конче розпочне чинність за старанного допомогою „заморських чортів“¹⁾. Хоч і покликано йому на опір революційну армію сусідньої округи, та ворог, мабуть, переможе, бо спантеличене населення, серед якого він встиг набути певного довір'я й прихильності, не ставатиме йому на перешкоді.

І вся нечувано важка робота Комітету, всі пильні готування, всі надлюдські зусилля, всі жагучі стремління, всі прекрасні надії, — все загине тут на довгий час.

Де - ж поділася Ю? Її присутність надто потрібна. На неї припадає одне з невідкладних серйозних доручень у справі „Великих Ножів“, що його найкраще виконати жінчині.

Чи не знає Ші-ян-лі, найближчий її товариш, що сталося з нею?

Ні, здивований, трохи сум'ятний студент Ші-ян-лі нічого не знає.

Може нагально захворіла Ю? Але в такому разі вона повідомила-б. Може дорогою з нею трапилось лихо, якийсь напад, чи що? Але - ж квартал, де вона мешкає, і ті вулиці, що ними вона мала йти, перебувають в руках революційного війська. Може, коли повстала безпосередня загрозна діяльність, Ю, маленька жінка, завагалась, як та легендарна милосердна Куан-Йін перед пашекою чорного дракона?

¹⁾ Так називають хінці чужоземців — концесіонерів.

Але-ж досі... ніхто досі не знав Ю за слабку, нерішучу, несміливу. То може... може, довго прикидаючись відданою, вона теж їх зрадила? Між нею та Фей-ханьом, здається, завжди були гарні взаємини... І здається, всі пам'ятають, що підчас торішніх опозиційних настроїв у самому Комітеті, які створив Фей-хань, Ю була найзавзятішим прихильником Фей-ханя. І ще, здається...

О, ні! Ші-ян-лі рішуче заперечує. Здивований, уже занепокоєний Ші-ян-лі застерігає од поспішних помилкових висновків і просить більше довір'я до своїх товаришів. Ші-ян-лі остільки певний в чесності Ю, що готовий на доказ життям свої накласти.

Так, але час іде, час не чекає, а Ю нема.

— Хао!¹⁾ — сказав трохи зашарілий Ші-ян-лі, що й на собі особисто почав уже відчувати легеньку підозрілість товаришів, сказав і хляснув долонею по столі, немов цим хотів припинити всякі сумніви та зайві розмови. — Дозвольте мені одлучитись не більше, як на півгодини. Я сам побіжу до старого Чен-тана, її батька. Я все виясню, я знайду. Півгодини!

Як і слід було сподіватись, товариші завагались, хоча всіма силами приховували це вагання. Чи не краще було-б піти комусь іншому з рядових, але імкливих членів? Час бо й так дуже дорогий. Та й невідомо ще, чим має скінчитись розшук. І взагалі це виходить просто якась дитяча гра, якась обурлива, легковажна комедійка, зовсім не гідна революціонера. Що? Ші-ян-лі знову заперечує? Ші-ян-лі доводить, що Ю надзвичайно глибоко, надзвичайно гостро сприйняла цю зраду і що ніби то в своєму обуренні вона вже навіть доходить скрайніх хворобливих думок? Ші-ян-лі настоює? Він краще, ніж хто інший, знає цю жінку і швидче, ніж хто-будь, може знайти її? Він, певне, щось починає розуміти, починає догадуватись?... Ну, гаразд. Хай він сам побіжить — тоді, принаймні, все стане ясніше.

— Тільки-ж пам'ятай: півгодини — не більше!

Він поспішав.

Над містом, над околицею, над країною Голубих гір і Жовтої ріки стояла тм'яна бархатиста ніч. А в місті, по заулках, серед причайної настороженої сутіни сновигали шовкові шурхоти, бродили передгрозові сполохи. Десь неподалець мелодійно, журливо брелів худзін²⁾ — очевидно, в затишному куточку збавляли час безсонні салдати. Десь три-можливо заверещали віслюки. І з протилежної вулиці холодно, терпко, безстрашно дзенькнув метал. У всьому, звідусіль відчувалось, що місто озброєне.

Він поспішав, схвилюваний, мимохідь наслуховавшись до згущених звуків ночі, а пійма, що залягла по закутках, здавалась йому такою-ж змовно-напруженою, як і він сам, як і його товариші, як і все, що почалося перед трьома днями та посіяло стільки підозрілості.

О, ця хвороблива підозрілість, що допіру так боляче кольнула і його особисто. Але хай навіть так! — він доведе всім. Він переконає. Хоча між Фей-ханьом та Ю справді завжди були гарні взаємини, хоча за їхню близькість іноді говорилося жартівливими товариськими натяками, хоча ця близькість особливо, ажень боляче вражала Ші-ян-лі, — проте він не припускав, не дозволяв собі припускати якого-будь

¹⁾ Гаразд.

²⁾ Хінська скрипка.

сумніву що до чесности й відданости Ю. Він був певен за неї, як за себе, і єдине, що міг-би знехотя в думках покласти, це якесь несподіване нещастя з нею. Та навряд, навряд. Усе мусить скінчитися гаразд.

Він поспішав.

На широкому, відкритому звороті спадистої вулиці, ген-ген в далені на річці вихопились разки дрібненьких вогників — ліхтарики човнів, цього постійного житла постійних веслярів. А трохи ліворуч, на пагоркові, мов той примхливий вахляр, здіймався в небо відсвіт електрики з невеликого й ненавидного селґменту. Це-ж там, тиль-тиль лівіше, наче під крилом надійного хижака, стояли в передмісті загони Фей-ханя, загони злочинця, що не тільки зрадив, але й сіяв рясні сумніви серед людю та всіляко запобігав собі в нього дальшої прихильности.

Серце й свідомість Ші-ян-лі знову пойняв трепет невимовного гніву. З усім, притаманним його молодості, надпоривним завзяттям він у думках вигукнув прокльон і на ходу погрозово звів кулака.

— Так ганебно зрадити, так підло запродатись ще й кидати тінь на таких бездоганнях, як маленька Ю! Так хитро вдавати вірного, так легко міняти маску. Так обурливо зневажити долю свого народу, своїх затурканих нещасних земляків, щоб заробити врешті право свавільного ду-дзюна¹⁾...

(... над країною Голубих гір бархатиста ніч. Над великою тисячолітньою країною Конфуція, Лао-цзе, Сун-ят-Сена тривожна тм'яність. По ланах гаольяну, по задимлених узгір'ях, по міських заулках, по різних ущелинах, — причайний, сумішний, дивний шурхіт: журливий худзін, жагучі прокльони...

— і от, як панди²⁾ скрадливі, — дні. Як хвилясті, вічно змінні хуц-зупчі³⁾ на пустелях Гобі — змінні літа. А на сувіях — віки, віки. А з порохняви — лише кривда й розбрат.

В голові юнака знову заюрмились хвилюючі думки, що надто рясно збуджувались цими днями. В уяві перебігли метушливі постаті товаришів, і особливо яскраво побачив він на момент строге обличчя Ю. Він згадав уривки останніх розмов із нею. Він ажень ніби почув її голос.

(... чи-ж не їхніх прапрадідів, нащадків древніх акадів, після довгої чвари, повстань, убивств прибрав до суворих рук і кріпко загнуждав імператорський конюх Фей-цзи, що сам став імператором?

— чи-ж не з поту їхніх предків живилась пересичена, розпусна династія ворохобника Ченя?

— і коли, мов оскаженілі, в якомусь славному, звірячому захваті полювали один на одного манахи й полководці, імператорські євнухи й сами імператори, — за що смертельно змагались вони, як не за право на численні жилаві руки, на дармову працю споконвічних кулі⁴⁾?

— і коли була нагода знищити хапугу Ван-мана, щоб знову встановити давній суспільний поділ всіх добр, — хіба спромоглися кулі? Хіба й тоді не виникли розбрати, не з'явився повсякчасний Фей-хань, десятки Фей-ханів?).

1) Губернатор.

2) Панда (гімалайський янот) — невеличка, надзвичайно рухлива тварина.

3) Пісчані пагорки в пустелі, що їх увесь час пересуває вітер.

4) Робітників.

Юнак поспішав. Юнак шепотів:

— Так ганебно зрадити, так підло запродатись, ще й кидати плями на таких, як несхибна Ю! Так байдуже ставитись до нації, так брутально штовхнути чоботом!

(... не вперше, не вперше. Хіба не прийшов колись з півночі сміливий Боянь і не стали всі хань-жени¹⁾ бранцями моголів? Хіба, потавровані образливим прозвищем дикунів „мань“, дріб'язково й безглуздо бунтуючи, не вклонились вони потім новому манчжурському владареві? І коли з-поміж інших визвольників знявся одважний „Білий лотос“, хіба не зчинились запеклі розбрати між усіма таємними ватажками й не з'явилися неминучі своєчасні Фей-хані?)

Юнак поспішав. І поспішно, надпоривно в'юнилася думка:

— Проклятий Фей-хань! Що йому до вищих інтересів? Що йому до крові тих п'яти незабутніх, невинних, які впали цими днями від руки „заморських чортів“? Що йому до чужинних зазіхань і де-далі рясніших згубних пасток вигадливого „чорта“?

(... так плавно, граційно наблизились заморські фрегати к перлистим берегам і хазяйновито спустили вітрила під розкішною банею голубої порцеляни. А добродушні смагляни гостинно розступились перед ввічливим усміхом та благословляючою рукою хитрого єзуїта.

— так, так, це-ж їм, добродушним смаглянам, нащадкам древніх акадів, привезли заморські гості незвичайні дарунки: жовто-червонясту, ніжно-привабливу речовину, що солодким димом п'янить голову, дає „небесні сні на яву“ і вкорочує віку, та... заповіти Христа, що за рабську покору на цьому світі обіцяють всі блага в царстві тіней. Це-ж їм за факторії, концесії, за природні й промислові скарби подаровано жорстоку вимуштрувану цяцьку й новий взірєць безправного права.

— але нарешті... нарешті гнівно замахнувся збуджений смаглюн і вбив місіонера... подався береговою піратською ватагою і зухвало розвантажив літінське судно. О, скільки лиха, крові й сліз зазнав він за це, яким добром він мусив за це поплатитись! Та знову замахнувся і знову вбив. Раз-у-раз платив надто високою ціною і раз-у-раз, скривджений, бунтівливий, роз'єднаний, зраджений, підводив мстиву руку.

— і хіба так нікчемно завершилося-б діло тайпінгів, хіба так безславно скінчилося-б славне І-хе-цю-ань²⁾, якби й на той час не виникли непомітні, проте численні Фей-хані?)

— Проклятий Фей-хань! Що йому до тих п'яти незабутніх, не повинних, що впали цими днями від руки „заморських чортів“? Він поповнить кишені липкими від крові банкнотами і купить ще одну армію. Він, вчорашній „революціонер“, з ласки чужинців посяде місце ду-дзюна, і затуркані, спантеличені, розбратні смагляни, десь певне, віритимуть, що правда й чесність на його боці.

(... над країною Конфуція, Лао-цзе, Сун-ят-Сена тривожна тм'яність. В країні Голубих гір і Жовтої ріки нескінчений шарварок безладдя, чвар, запроданства й неволі...

¹⁾ Так називають себе хінці.

²⁾ Повстання боксерів.

„Чи є де на світі подібна країна?“ — це часто повторює Ю. — „многомовні, многофарбні, многоспритні тебе обплутали й розмежували на власну волю, а ти, бунтівлива, затьмарена, різностайна, так жалюгідно борсаєшся в руках чужих і своїх дзюнів.“

— чи-ж не твої робітники й власники ще досі перебувають в одних партіях, а твої спілкові оборонці й спілкові представники ще й досі стрижуть купони та заправляють всіляким прибутком?

— чи-ж не твоїх своєрідних салдатів можна часто переманити зайвим тунзером¹⁾, і твої салдати іноді й не підуть у бій, якщо настала година чіфаню²⁾, або сну, або неприємного дощовиння?

— і щоб відстоювати визволення твоє, щоб перемогти одного з твоїх запроданців. треба ось зараз уперто торгуватися з грошолюбними „Великими Ножами“ й купувати, поки не купив Фей-хань, збурену силу цих напівхунхузів.

— та й не тільки перед силою золота, чи силою багнета можеш ти поступитися, а й перед заклёном чи проріканням облудного манаха, що без його ворожби ти дуже часто не насмілишся в житті на рішучий крок.

— ти-ж бо ще така, що жодний найпослідовніший, найлогічніший доказ не встоїть перед твоїм дикунським доказом власноручно розпоротого черева.

О, віковична отруйна пошесть зради й розбрату!

О, Хіно, темна, бунтівлива, завжди визискувана, завжди запродана країно!

Химерна Хіно!

— Так ганебно зрадити!... А в тім — хай навіть так. Хай поки що ганьба й неволя. Нічого! Нічого! Не всі й не скрізь Фей-хані. Є молоді, переконані, чесні, мужні! Їх не спокусили сьогодні, їм не перешкодить завтра чіфань. І буде врешті, як у „Державі бідних“³⁾ (це теж любить часто повторювати Ю).

Ші-ян-лі, заповзятий хлопець, з поривчастою думкою, з племеним серцем, поспішав.

Це відбувалося в хаті старого Чен-тана, батька Ю.

Двоє сиділо на низеньких стільчиках, двоє просто на долівці, на овальних рогожках. Двоє були салдати, а ті — звичайні собі кулі.

Розмовляли.

Від часу до часу хто-будь із них, сторожко прислухаючись, оглядався на паперові вікна фанзи, або повертав голову в бік прозорої бамбукової стінки, де була друга комірчина й другий вихід. Тоді по вилкастих обличчях перестрибували й на момент завмирили тіні од ліхтарика, що висів обіч, чомусь такий сиротинно-задуманий, як те дерево на бескеті.

Сівши очертом, розмовляючи пізньої незвиклої для кулі години, розмовляючи трохи стриманими припинськими голосами, вони скидалися на підозрілих змовців. Що правда, іноді, схвилювавшись, вони

¹⁾ Дрібна монета.

²⁾ Обід.

³⁾ Так називають хінці СРСР.

забували за стриманість і починали сповняти фанзу сміливішим гомом. Але сутулий Чен-тан раз-у-раз ніби вибачливо й застережливо підносив д'горі свою цинамоново-костисту руку, і вони згадували, що в сусідній, за бамбуковою стінкою, комірчині лежить єдине дороге Чен-танове дівча, яке сливе зовсім одбилосся од хати, яке цими днями геть стомилося й недавно заскочило трохи перепочити, за яке вони й сами дещо, певне, чували і яке не слід турбувати, — може, засне краплинку.

— Так, так... Отже ти був при цьому?

— Я був, я бачив на власні очі, — злегка похитувався другий, теж пригорблений кулі і на хвилинку, щоб яскравіше поновити в пам'яті цю страшну картину, примружив укісні очі. — Я бачив. Я — рікша. Я возив туди вайк-вота¹⁾, бо туди їх чимало їздило... А наших також було чимало... Вайк-воти просто зайняли чередою всіх, хто нагодився, і погнали. Щоб дивились, щоб — зась!..

Вони розмовляли за ту саму подію, що трапилась тут перед кількома днями й збентежила, зняла на ноги всю округу. Такого сильного заворушення, звичайно, не виникло - б, якби рішуче не взявся до справи місцевий Комітет. Бо хіба кулі не зазнавав гіршого — і терпеливо мовчав? Хіба не бачив страшнішого — і проходив, як сліпий, покійно схиливши голову? Але тепер, ніби підштовхнутий, він трохи замислився, занепокоївся. Як же-ж так? Чужоземний салдат гвалтував дочку човняра. Їй на порятунок підскочило кілька відважних друзів, але салдат почав стріляти і вбив човняра. Тоді вбили салдата. І за це другого-ж дня вайк-воти привселюдно розстріляли п'ять човнярів. Та як же-ж так?

— Коли одним ударом одрубують голову, і голова котиться, і голови нема, — це инша річ. Але я бачив... еге-ж, я покинув свого візка і не хотів уже везти вайк-вота... я лишився д'останку і бачив, як попадали вони, як їх одразу-ж схопили, одтягли трохи осторонь, поскидали до купи й тут-же с'як-так нашвидку присипали землею... і тоді я бачив... тоді я...

Співбесідники тоді — хто поволененьки одвернув голову, хто немов би сум'ятно пустив очі долі. Вони вже чули, що потім... вони вже знали, як потім...

Один тільки молодший салдат, випнувши уперте підборіддя і звівши брови, пильним поглядом прикипів до уст оповідача.

Але пригорблений кулі замовк. Настала ніякова, напружена тиша.

— Кляті ян-гуй-цзи²⁾! — нарешті стрепенувся і збудив мовчанку салдат.

— О, ші³⁾, — зідхнув старий Чен-тан, — такого на своєму віці я ще не пригадую... Такого ще не було. Такого... (він розвів руками і, розгадливо дивлячись у землю, весь схилився на один бік). Кажуть, колись за давніх часів, як правили ще люті, жорстокі імператори, кажуть, колись був звичай вкупі з померлим паном живцем закопувати його найближчих друзів, жінок та слуг. І от одного разу, кажуть, бачили впродовж кількох днів, як ворухиться земля од корчів тих нещасних... і ніби чули їхній стогін. Брат того померлого, що сам став імператором, не міг ні їсти, ні спати і врешті дав наказ: замість живих людей закопувати маленькі глиняні опудальця... їх ще й досі закопують... Так то-ж, подумайте, були давні дикі часи, а не Велика

¹⁾ Чужоземця.

²⁾ Заморські чорти.

³⁾ Так.

Хінська Республіка! То - ж були грубі жорстокі імператори, а не вчені вишукані вайк - воти!

— Вчені на злочин, на поглум! — гнівно підхопив другий кулі, — не я один свідок! Багато свідків, що на їхніх очах ворухилася земля над розстріляними човнярами. І нікому не дозволено підійти, нікому не дозволено добити.

— Ян - гуй - цзи! — знову скипів молодий салдат.

Чен - тан м'яко й запобігливо підвів руку. Стишив.

Салдат озирнувся на вікна — чи спокійно в місті? Другий повів ухом на бамбукову стінку — чи спокійно в місті?

Спокійно. Тільки в сусідній кімнатці заворушилась і важко по жіночому зідхнула людина.

— А що - ж тепер із сім'ями... тих? — спитав старший у формі, високий, похмурий.

— Їм, здається, зібрали пожертву, — мовив кулі.

— Ха - ха! Пожертву! — насмішкливо не вгавав молодший. — А далі?

— Далі? Далі, сам знаєш — може їхня спілка щось... Одні сьак - так перебідкаються, а де - хто, мабуть, піде на пристань тягати гуртом платформи.

— Оті стопудові платформи? Ще б пак! Це хазяйнам обходиться далеко дешевше, ніж бензина.

— І хазяйни за це знову подякують!

— О, будьте певні, подякують!

— Та доки - ж?..

— Тому й воюємо. Тому й прийшли. І якби не ваш... ну, як його... зрадливий генерал ваш...

— Фей - хань?

— Так, так. О, тоді, прилучивши його салдатів, ми поквиталися - б!.. Ми тоді - б!..

— Стривай, стривай, — перебив високий салдат, — стривай, чудачино. У білих самолоти, самоходи, а що до самого генерала...

— Може гроші? — нетерпляче й ущипливо кинув молодший.

— Та ні, гроші й у нас не погані. А в генерала ніби... генерал цей ніби не така вже й лиха людина. Кажуть, що він чесний і він революціонер. Стривай, стривай, не перебаранчай... Він нічим себе не зганьбив... він ніби якраз сам стоїть за бідних.

— За бідних?

— Еге - ж. І одвів своє військо, щоб даром крові не проливати.

— Хто - ж це каже?

— Ну, от... я так чув од тутешніх. Народ, здається, не проти нього... — трохи знітився високий і ніби запитливо повів рукою на кулі.

Старий Чен - тан здвигнув плечем, старий легенько, проте болісно посміхнувся:

— Я — робітник. Я з генералами нічого не маю до діла. Але я скажу: хто не хоче заступитись за скривдженого — тому ганьба.

— Не хоче, щоб не було ще більше скривджених. І це не ганьба! І не в цьому ганьба! Ганьба... ну, ми - ж знаємо, що - таке ганьба. Якби він був зганьблений, салдати не пішли - б за ним навіть за більшу ціну.

Молодший на це витріщив очі, вражено одхитнувся і, схвилюваний, обурений, вже намірився сказати щось різке. Та його випередив другий кулі:

— Правда, я не чув, щоб генерал власноручно комусь заподіяв лихо. Ні. Проте я чув, є салдати, що потай переходять од нього до аших...

— А я знаю,— поспішив високий салдат,— є такі наші, багато наших, що перекидаються до нього. А вже-ж! Заподіяв він кому лиху?— не заподіяв! Зганьблений?— не зганьблений. Платить?— платить. Революціонер?— революціонер. Не можна за п'ять трупів класти сотні чи тисячі трупів?— звичайно, не можна. От вам! І якщо справді буде бій—хто зна, куди ще повернуть вогонь і ті його і ці наші салдати.

— Ти дурень! Ти боягуз! Ти падлюка!— не втерпів, скочив з місця молодий.

Ліхтарик злякано, сиротинно захитався. Застрибали тіні. Сумішно чвакнули кроки. Знявся цілий вихор нестримного шурхоту й голосів.

І увесь цей шум годі було одразу спинити, розвіяти. І за всім цим шумом та хвилюванням не помітили вони, як у сусідній кімнатці до бамбукової стінки наблизився невеличкий жіночий силует, як звів христом руки, немов ось-ось готовий був розгорнути погойдливе паліччя і ввійти, як скорботно заламав він руки, похитався і нагло зник.

Вони не помітили.

— Ти падлюка! Ти пеньок!— не втихав розгніваний молодший салдат.

— А ти безлобе ося!— відповідав йому призириливим тоном другий.— От ми ще побачимо, чия буде правда... та чия буде правда!

І сутулий Чен-тан довго, незграбно, мов тими іржавими підоймами, розводив своїми гачкуватими, цинамоново-костистими полапками—сіпав, гладив, похлопував, садовив, притищував, заспокоював.

Заспокоїти було не легко. Хоч раптово, але надто розбурхались пристрасті. Надто грубо, недоумкувато ставив справу один, і надто вражався другий замість переконувати повагом. Що правда, їм бракувало тих виключних безпосередніх доказів, що мусять конче збігатися на вчинках особи і можуть одні лише переконувати спадковічну тупість. Та й самих кулі пойняла чутобна несвідома підозрілість—хто з них був певен, що завтра не трапиться нової зради й не поведуть їх до переможця за їхнє лихослів'я?

З цього часу розмова точилася переважно між салдатами. Розмовляли вони довго й ніби зовсім забули, що за вікнами бреде, проходить ніч, а на ранок треба бути бадьорими. Розмовляли, намагаючись переконати одне одного, збиваючись інколи на дрібніші побіжні справи, згадуючи на доказ розмаїті випадки з власного й чужого досвіду. А кулі, зацікавлені їхнім змаганням, уважно слухали й лише від часу до часу вставляли те чи інше слово.

— Ти-ж мусиш нарешті зрозуміти цю боротьбу,— хоч заповзято, але вже тихше й немов по-дружньому настоював молодший,— ти-ж, справді, не дуляк якийсь, а жива...

По-під фанзою загупотіли поспішні кроки. Співбесідники не встигли ще озирнутися на вікна, як шаснула привідна верітка, і в хаті з'явився задиханий, трохи зблідлий студент. За давнім звичаєм, він поштиво й низько вклонився. А старий Чен-тан, одразу пізнавши й зрозумівши його, без єдиного слова підвівся і вийшов до другої кімнатчини.

Коли-ж старий повернувся, обличчя було йому побаблене зморшками болісного здивування,—здається, ажень трошечки затримтіла спідня синява губа.

— Нема? — бентежно скинув оком студент.

Чен - тан винувато й вибачливо знизав плечем.

— Значить, нема? — з натиском перепитав студент, і Чен - тан зрозумів, що за ним треба вийти на вулицю.

Там, у притінку, занепокоєний кулі зривним шепотом, що в ньому відчувались і мимовільний острах і неясне благання, розповів гостеві, як приблизно годину тому забігла донька перепочити і як несподівано для нього - ж зникла.

— Чен - тане... невже вона?... невже я?... — не скінчив Ші - ян - лі, рвучко махнув рукою і подався геть.

— Хто йде?

За містом, в далені, у світанковій затоні, немов справді повклякали чудні істоти, здіймаючи руки д'горі, як то написано в книгах древніх, наївних даосів, — повклякали пасма шпильстих гір у німому чеканні, коли на обрій спливе величний Жі - тоу¹⁾.

А по заулках, по закутках — передгрозіві сполохи.

— Хто йде?

Треба бути сторожким, треба бути уважним: передмістя належить одним, а місто другим. І день сьогодні не здійснюється турботною ластівкою, день скрадається морочно - повільно, м'яколапо, обережно, мов хижак із гір.

— Хто?

Дзенькнув десь нарешті, дзенькнув неупевнено, запитливо мідяний полумисок — заклик пересувної кухоньки. Але сьогодні, мабуть, не продасться стільки пиріжків, як учора. Сьогодні трудніше потрапляти з міста до передмістя. Проте, кому конче треба, той перехопиться, — чи бистрою тінню, чи щедрим гостем, чи сміливим роблено - байдужим мешканцем...

Вартовий позіхнув в - останнє й широко розплющив важкі примружені очі.

Уже шпилі серпанились легеньким, фіялково - голубим мереживцем, і в передмісті чіткіше виступали угинисті контури будійської кумирні та строгі контури бавовняної фабрики. Уже передмістя спідтиха крехнуло й поволі зрушилось, наче ті плоти на великому сплаві. Уже з'явилися потривожені сірі зграйки, потяглись, закружляли, задрібцювали...

Але нігде ще ні одного пострілу.

Фей - хань поки що скерував одних на тимчасові кордони, а більшість зволікав за - гурт на приміський майдан. Фей - хань мав на думці пильно оглянути їх, ще раз перевірити, зважити, — хотів кинути при нагоді докір за невдячну службу й застеретти од вагань, хотів підбадьорити й твердо пообіцяти не лише перемогу, а й велику нагороду.

І зграї мовчазно, сквапливо стягалися, ладнаючись прямокутними плямами, рівненько шикуючись перед незримим іще ватажком.

— Лі - джен²⁾ — зойкнуло, розкраяло останню світанкову тм'яність. Здрігнулись. Завмерли.

Він наближався віддалік, стрункий, гарний, в супроводі свого почету. Він крокував швидко, пружно, упевнено. Він здавався таким

¹⁾ Сонце.

²⁾ Струнко.

сильним, сміливим, невідступним, наче ніколи не зустрічав перепон і ніколи не схиляв голови. Він, звичайно, знав, що не тільки військо, а й добра частина довколишнього люду, по при всяку обмовність, вважають його за чесну й правдиву людину, яка нічим себе не зганьбила і яка (о, безперечно) зичить усім найкращої долі. Він холодно, хмурно поглядав з-під застиглих брів, але на устах йому деліла тиль-тиль помітна, наче хтива, наче радісна усмішка — він добре знав, що переможе.

І саме в цей момент десь з-поміж сірих прямокутників впливля йому назустріч постать невеличкого салдата. Постать відразу звернула на себе увагу, та всі сторопіли й трохи ще вагалися: вона бо йшла з порожніми, байдуже пущеними руками й мала при собі лише тесака, що висів при боці.

Коли-ж почет захвилювався і вже випередив ватажка (хоча до нього лишалась чимала відстань), коли з боку частин знялися застережливі оклики, — постать зупинилась.

— Вітаю славетного старшого брата і друга! — сказав салдат, поштиво вклоняючись ватажкові. — Хай не дивується він на щире приязнь і хай не боїться відважний беззбройного! Хай дозволить мені сказати кілька слів салдатам і тоді переконається остаточно.

Фей-хань, як зупинився був із трохи підведеною рукою, так і застиг. І все: і його недокінчений жест, і його недокінчений крок, і злегка нахилена вперед постава, і раптові півсумнів-піврадість в очах, — все це і всім одразу сказало, що він особливо здивований, незвичайно вражений. Всі зрозуміли, що вчинок цього салдата остільки-ж зухвалість, оскільки й щось инше, надто важливе, і що нагальних заходів вживати, либонь, не треба.

Не міняючи пози, Фей-хань одним порухом уст затримав свою старанну варту, і в цей коротенький неймовірно напружений момент з чиеїсь невідомої незаперечної волі мов приросли вони всі кожний до свого місця: укісно, кроків за п'ятнадцять од ватажка — невеличкий салдат, а далі ще кроків за тридцять — частини.

В ту-ж хвилинку, повертаючи голову до частин, невеличкий салдат високим лунким голосом вигукнув:

— Салдати, перед вами людина звідти, з міста!

Фей-хань, ніби тепер прокинувшись, здогадливо сіпнув бровою і нараз наказав, щоб зухвальця все-ж таки обшукали.

— Салдати! — продовжував той, — хто це сіє серед вас ворохобні чутки? Хто каже, що в місті платять більше?

І ватажок знову похопився, коротким рухом голови скасував допірішнього наказу, й обличчя йому проясніло якимсь новим радісним здогадом.

— ... хто каже, що Фей-хань зрадник? Каже, що це Фей-хань хотів згвалтувати дівчину? Що це він убив п'ять човнярів? Що він не революціонер? Що він тяжкий злочинець? Що він зганьблений? Що не можна служити йому, бо на руках його кров примусової смерті? Що треба негайно покинути Фей-ханя, негайно приєднатись до міста й скерувати свою зброю на самого Фей-ханя та заморських чортів? Чуєте, салдати? Той, хто це все каже, той каже правду! Фей-хань справді заслужив на кару!

Здрігнулась земля, блискавичним громом розпанахало повітря, і на тому місці, де стояв Фей-хань, метнувся д'горі раптовий вахляр синявого диму, бистрих струменів піску та якогось кольористого шма-товиння...

Лише наступної хвилини всі зрозуміли, що салдат кинув бомбу великої сили і лише тепер помітили, що він чим-дужч, мов божевільний, мчить майданом навкосо.

Кілька сухих, лунких, душогубних потрісків йому навздогін.

Салдат вхопився рукою за плече, спіткнувся, проте біг далі.

А вже з лівого флангу відокремилась низка старшин і, де-далі звужуючи коло, почала оббігати втікача непереможним півочертом.

— Салдати, рятуйте! — скрикнув він і круто повернув убік.

Та й звідци назустріч уже поспіхом наближалась нова жива загородь!

Він опинився у пастці. Він бачив, що йому лишається ще кілька канадцят кроків, аби умкнути, але почував, що йому вже бракує сил довершити свій замір. Він зрозумів, що й салдати надто розгубилися і не можуть перемогти вагань. І він знав, що ось-ось його схоплять — зараз-же буде страшний допит, неймовірні тортури, надлюдські страждання, буде довга смерть. І тоді цю подію, чого доброго, можуть обернути на виключне злочинство й саме нею остаточно спантеличити салдатів та населення.

Все це бистро-бистро промайнуло в його голові — і зупинилось.

Салдат блиснув у повітрі тесаком... якось неприродньо скорчився, упав...

Хвилинка раптової тиши.

І хтось сказав: ганьба!

Ранішній вітрець перебіг, торкнув тисячні уста, і рясніше, сміливіше, однастайніше залунало звідусіль:

— Ганьба! Ганьба!

Прямокутники вже тріснули, вже мішма гойднулися, хвильно збурились.

— Ганьба!

Все це сталося надто швидко, несподівано. І було це остаточною, вирішучим, як неблаганна смерть: ніколи, ніколи нащадки акадів не ходили й не підуть під прапором заплямованим кров'ю страшної саможертви.

Ніколи!

Вони, досі суворо-мовчазні, непорушно-суцільні, були схожі тепер на той буремний потік після щедрої зливи, що, прорвавши загати, запінено, люто шумує, реве, летить сліпма на всю свою могутню широчінь і без вагань, немилосердно трощить усе, що тільки потрапить на його путь. Аж тепер вони, якщо й не зрозуміли всього, то без сумніву, незаперечно, рішуче повірили невідомому салдатові, і ніби спокотно всією нестримною численною лавою повернули до міста.

Вони навіть не зважувались підійти й поглянути на самогубця. Сами вони служили чесній смерті, а на таку жорстоку, примусову, оскаржену віками смерть навіть дивитися — злочинство.

І лише де-хто, особливо зацікавлений, збочував до невеличкого натовпу, що мінливо танув і знову гуртувався.

Там, у порохняві, у хлядрі іржавих патьоків, нерухомим, на завжди застиглим, зім'ятим клубком лежав він, — такий ще молодий. Він цупко підібгав ноги, наче й досі намагався утримати своє криваво розперезане нутро, а на розтулених устах якось терпко срібніли два зуби, наче й досі не скінчив він останнього віддиху...

Де-хто одразу сіпався обіч і йшов геть, де-хто нерішуче переминався, нахилився ближче й заглядав у помутнілі зіниці.

Хто знав, той упізнав Ю.

ДМ. ТАСЬ

АГЛАЯ

ПОЕМА

ВЕРНІТЬ СИНІВ!

Це так було. Стояли черги хлібні,
Спадали з неба мертві порошини,
Тяглись проспекти рівнобіжні й рівні,
А по заводах пахкали машини...
Гули машини із заліза й стали,
Крутились в шалі бісові колеса —
Вони маленькі кулі виливали,
Їх ждали там, в кривавих, чорних плесах...
Їх ждали там — в далеких зимних шанцях,
А тут покійрно в чергах хліба ждали...
І вийшов хтось, гукнув у сніг:

Поганці!

А вітер підхопив з далекого кварталу
І закрутив метелицею в небо...
Жінки голодні лаялись до вітра,
Кляли війну: — Кому ці жертви треба?
— Хто чорну кров з полів всесвітніх витре?
Жінки голодні показились ніби: —
В проспект з провулку за єдиним шалом:
— Верніть синів! Маленьким дітям хліба!
Бий фараонів! Хліб вони сховали!..
Трамвай ішов і раптом зупинився.
Вагоновод всміхнувся й ключ закинув.
Весь город став, туманами укритися
І кутав снігом кам'янисту спину...
Тоді кравець пробіг мовчазну площу
Й гукав у сніг:

— Тікай, вони стріляють!

Що вітер їм всі ребра прополоще,
Убили Гришку, амба й Миколаю!
Перекупки на ринку бунтували:
— В палаці вбили молоду принцесу!
А хтось у сніг встромив пекуче жало
І на заводах станули колеса...
На розі хтось про Думу здумав басом
Й жбурнув у шибу жовтую цеглину.
На Кирочній Волинський полк піднявся —
На барикади йшли сини Волині.
На барикади — з піснею про сонце —
— Офіцерню додолу, всі до зброї.
І опліч йшли з волинцями чухонці
Й робітники у снігові завої...

819571

СТО ТИСЯЧ М'ЯЗІВ

Аглая йшла. На Невськім гамір люду.
Десь постріл впав. Городових ловили.
І стільки снігу, стільки сонця всюди,
Що просто йти, що просто йти не сила!...
Знялися голуби з побитого віконця...
На розі кров печальна та вогниста —
В заметі горілиць лежав до сонця
Такий спокійний і звичайний пристав.
Вдивилась в очі шкляні та холодні,
Згадала день. Подумала: він другий,
— Василь Васильович, ні завтра, ні сьогодні
Не буде вже солодкої наруги!
Пішла в сніги. Співала марсельезу...
Сто тисяч м'язів били ржаві грати,
Вага змагалась на п'яних терезах...
Звісток волинці ждали із Кронштадту!

ІМПЕРІЇ НЕМАЄ!

А в морі хвилі грали дивну пісню,
Чайки далекі різали повітря,
Дев'ята хвиля йшла синява й грізна
І гнала піну за сварливим вітром...
На гавань море сунуло завзято:
— Матроси в бій, матроси в барикади!
І впав огонь на береги Кронштадту:
— На смерть царів! На смерть прокляту зраду!
Злетів орел на фінське надбережжя,
Криваві площі шкірив двохголовий,
Заскиглив дико й на Петрові вежі,
Мов дощ смердючий, — краплі його крові...
Три зимні бурі налетіли з хмари:
З гаїв, степів та дикого узгір'я,
Розтяли голови смертельні удари,
По всій імперії руде летіло пір'я...
А там збирали й кидали у ватри —
В найдальших закутках вогні заграють!
Здригали в ритм з глибин гарячі надри:
— Гори вогнем!

Імперії немає!

МАР'ЯНИ БАБИ КАЗКИ

В Петровськім парку дерева тремтіли,
Тулились далі до оток отоки,
Такі самотні, тужні та невмілі
Ішли вони з віків у сиві роки.
А далі там — Єлагін і Крестовський,
Аеродром самотніх гідропланів.
Всі пориви надмірні та чортовські

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

Тут, в пристані, скували дивні грані.
Аеродром стеріг одважний воїн;
Червона стрічка бовталась на грудях...
Чабан Максим згадки свої загоїть
На чаті цій після роботи й труду.
Чабан Максим червоний воїн нині,
Він революції, борні гвардієць!
Хто знайде в глузу ніч закляте зілля,
Що поведе до чарівної дії,
Хто знайде цвіт з нежданого узгір'я,
Хто переможе власні хиби й муки,
Здобуде хто від райських птахів пір'я —
Нехай простує по заможні луки!
Нехай простує в щастю та достатку.
Чабан Максим! — Гуляє вітер з моря
І по воді рисує дивні ґратки,
І хмари гоне на блискучі зорі...
Чабан Максим! Його обличчя сіре,
Його усмішка — сонячна отрута,
Мабуть тому і райських птахів пір'я
Не може він з дитячих літ забути!
Мабуть тому Мар'яни - баби казки
Тепер повстали на зелених хвилях,
І перемоги жде, а не поразки,
І погляд шле за всі мільйонні мілі!..
Чабан Максим. — Його життя убоге,
Його дитинство сіре, наче осінь —
Тому тепер спорошені дороги
Всі перешкоди нищать, муки косять!

ХОДИМ, АГЛАЄ!

І от прийшла до сірих вод Аглая.
Прийшла і станула. Сказала:
— Здрастуй!
— Чи ти згадав, чи може не пізнаєш,
Чи може хочеш мить оту проклясти?
В очах йому все небо заїскрило —
Поцілував чоло, потиснув руку.
— Аглає, знаєш — ти мене зустріла
В той мент, як я прокляв самотну муку!..
Аглає, знаєш — рушимо на південь!
Там чорні сили з'єднано на волю...
Аглає, — ми на землю рідну прийдем
Новітні, дужі, сильні, — а не кволі.
— Чи ти простиш?
— Прощає тільки винний!
Сумління наше не збруднив ще ворог.
Дивись, як хвиля безконечна й плинна
Іде на берег з обрію, з - за моря!
Аглає, чуєш — Україна кличе!
І стріхи наші, і убогі ниви...
Цей дивний сон мені приснився тричі:

Весняний день і блискавка і злива...
І в зливі тій займались рідні села
У чадних муках рідного народу...
Аглає, знаєш казку каруселя
І ярмарків барвистих пишну вроду?
Це все не те! Та серце прагне шуму,
Та серце прагне гулі, наче буря,
І йдуть до обріїв нестримні думи,
І мчать у даль мене перебуїні тури!..
Ходім, Аглає! ми зросли на сміттю.
Ми в бур'янах училися любити...
Чому - ж не сміти сміливо нам вийти —
Пожати жито, що росло століття?

ВОЛЮ І ЧОРНОЗЕМ.

Вони пішли. Летів у простір потяг.
Тремтіли в шибах болота й берези,
Кричала в зустріч воля тищерота
Й вагу поклала на важкі терези...
... У панцирі закуто паротяги,
Намацують що-миті кулемети —
Де є мета, де загасити спрагу,
Де заспівать, мов грань чіткі, сонети!
Летів у даль, летів у простір потяг...
— Аглає, любиш?
— Волю і чорнозем
І вже зима, а не осіння сльота
Скрижанила в душі дитинства сльози...

І ВЖЕ ЗИМА...

І вже зима закуталася в хутра,
Скрасила знову кров'ю всі простори...
У блузі шкіряній, жорстока й мудра
Десь на вокзалі, все вдивлялась в зорі...
— Товариш Максе! Білих розстріляли —
Вуста скривила, наче десь в дитинстві,
А з неба впала іскорка коралу,
Згадала хату, вигони і тин свій...
— Максиме, білих гонять наші сили. —
Він позіхнув, — він все нагана чистив.
(А десь в степах хуртовина косила
І замітала пориви вогнисті...)
Максим мовчав. Зірки зап'яла хмара...
Тоді Аглая підійшла до нього,
Схилилася. (А з вуст кружляла пара...)
І він здригнув, немов чекав страшного...
— Максиме, — мовила, навколо озирнулась.
Сльоза скотилась по щоці холодній
І якось впала на нагана дуло...
— Я до лікарні йду вночі сьогодні...

Не смію мати і від тебе сина,
 Не смію у волошках колисати...
 Я вб'ю його вночі, Максиме, нині,
 Не нам, не нам з тобою щастя мати...
 Максим поклав нагана до кешені,
 Притис її, поцілував у чоло.
 І мить ота була шорстка, важенна,
 І стисла душу в металеve коло...

ЗВИТЯЖСЬКІ ДНІ

По всіх світах змагались дивні сили,
 По всіх світах здіймалися заграви,
 Йшли косарі і з розмаху косили
 Зелені, пишні, соковиті трави...
 Звитяжські дні творили сині блузи!
 І від станків набридлих та пекучих
 Ішли в поля, пісні співали в лузі,
 Єдваби з сміхом драли на онучі,
 Вогнем червоним панський світ пустили!..
 Червоний півень з Дону до Бескиду
 Перелетів, і з попелу, за тином,
 Свої блискучі іскри в чорне кидав!..

ЦЕ ТОЙ МУДРЕЦЬ

Був тихий день. Лиш удід різав тишу,
 Прянили медом романці з узлісся...
 Мов роки ці в блакитну безвість вийшли,
 Немов на горищі неясний сон приснився.
 Навколо верби листям шелестіли,
 В орішнику вітрець гуляв кущами...
 І ось її понівечене тіло
 Розтяте вщерть холодними ножами...
 І ось Аглая під вербою сіла:
 — Грай, весно, сип свої пісні медвяні!
 Я - ж так тебе, я - ж так тебе любила,
 Я мріяла про обрії неznані...
 Довжезний шлях співучими дротами
 Повстав у серці в блискавках та зливі...
 Немов гадюки в'ються за хатами —
 За селами дороги рівні й сиві...
 І раптом павука угледіла між листям —
 Це той мудрець, що з хрестиком на спині,
 Нитки липучі тягне він з обійстя
 До всіх світів — так, як колись — і нині.
 І радіуси мудрої будови
 Стремлять потужно крізь прокляті грати,
 За села всі, поля, річки й діброви
 І прагнуть всі світи жагуче обійняти!..

ІІ НІХТО НЕ СТІНУВ

Схопилася на рівні під вербою:
— Згубила все. Позбулася дитини,
Максима вбито у кривавім бою,
І стежки не знайшла до рідної хатини...
Схопилася на рівні під вербою,
Втопила очі в сіре павутиння...
Навколо дерева тяглись юрбою
Та вітер на луги зелені линув...
Повстало щось, холодними ножами
Ввійшло у душу та сп'янило тіло...
Аглає, чи не ти в орішнику кущами
З безумним сном, немов мана, ходила?
Безумний сон у даль ішов лугами,
Займався захід буйним сірим димом,
Палив огонь, мов чадними свічками,
І голос кликав чабана Максима...
... Вона пішла. Її ніхто не стрінув,
Ніхто не здумав про дрібну офіру,
Не цілував, немов святій, коліна,
І не прийняв її самотну віру...
Вона пішла над берегом високим
Зійшла на запашну та чорну кручу...
... А вечір був тверезий і стокий
Він тіло м'яв та ще й в обіймах мучив...

СВІТОВА БУДОВА

Потужні трави. Кладка через воду,
Між ряски в плесі перемружні очі.
Мадонна чиста без святого плоду
Йшла кладкою вона назустріч ночі.
В улоги лугу пластуни — тумани
Сповзали тихо, ніби йшли на змову;
А стежка з кладки в переріз баштану
Сп'ялася пагорком, й смоктала крови
Від диска сонця, що сковзнуло з хмари
Й лягло на землю. Далі зачерпнуло
Снаги у жмені та вогняним варом,
Червоноблиском у світі жбурнуло,
Немов привіт — наавтра певно буду!
З новим огнем, ще з більшою снагою!
Мов на ясу — плодяться звірі й люди,
Впивайтесь рухом, світлом, боротьбою!
Плоди достиглі рвіть з дерев крилатих,
Цілуйте землю повними вустами!
... Гаряче сонце в проміні патлаті
Заплуталось космічними світами
Тенета мудрі заснувало знову
Від осередку - диску. Досконала,
Музично - рівна світова будова
Над селами похмурими повстала.

Від плеса крок, і пагорок зелений
Оперезався стежкою гнучкою,
Що збігла ось до ніг. Думки шалені
Змагались радісно з прозорою сльозою...
Ступила ще — нога у теплий порох
І лоскотно, й жагуче так лягає,
А навкруги стерні рудої море
Привітом тління стрінуло Аглаю.
Та із стерні могутнім оксамитом
Вже паростки майбутнього цвітіння
Знялися вічним, чародійним мітом.
Довгасті, мов життя, синяві тіні
Від одиноких верб уклались тихо
На груди пагорку, а ген в долині
Слухняно вщухли перегнилі стріхи
Й хати, що в землю вгрузли по коліна...
Вона до хат вклонилась головою
З покорою та радісним привітом
І стежкою, немов змія гнучкою.
Пішла туди.

Чернігів та Київ
Р. 1925 — 27.

Н. РОМАНОВИЧ - ТКАЧЕНКО

GRÜSS AUS UKRAINE

Meine liebe Gretchen Grüss aus Russland, ni, aus Ukraine. Вибач, на цьому місці я ще й ще помилятимуся, мабуть ні разу не напишу без помилки. По-перше важко змінити те, що завчив змалку, а по-друге, як його писати „Україна“, коли все, що зветься „Україна“, це Russisch. Українського ж тут є тільки міністри, які впевняють, що Україна буде. Є, правда, ще українські поети. Ці співають, що Україна була. Ти ж знаєш, Гретхен, мою любов до поезії! Я й тут вже насамперед купив твори найкращих мистців. Отто читає й перекладає їх мені. Voronyj, Oles, Lesia Ukrainka, Tyschina. Ах, які в нього здібності до цієї дивної, оригінальної мови.

Отто... Як за близького родича та чоловіка майбутнього нашої найдорожчої Гретхен, мушу дбати за нього, за його духовний розвиток. Він вечорами читає й перекладає мені. Чудова поезія Олеса „І знову розпята“... О, wie lieben sie ihr Vaterland. Ледве спиняєш сльози.

Отже мову українську Отто знаменито засвоює. От бач, є ще й мова українська... не лише сами міністри.

Ще є й українські селяни diese gute arbeitliche Bauern, що їх на бандитів проклята революція перетворила... Вони всіх б'ють, коли можуть. Їх теж усі б'ють, очевидно, і ми будемо бити. Ми — з доброю метою: аж поки вони стануть знов gute arbeitliche Bauern.

Доїхали ми добре sehr schön. Нас тут як визволителів вітають, все нам у першу чергу. Так само й з помешканнями. Тут, видно, мешкальна криза, так як і у нас у Берліні, але нам, судові, зразу ж дали чудесний готель, де раніш міністерство судових справ було. Воно тепер, це українське міністерство, залишилося без помешкання, мусить собі шукати. Особисто для себе ми з Отто маємо два порядні покої у поважної вдовиці по комерсантаві. Бельетаж, пальми, люстра, ванна. Та тут тепер такий неспокійний, непевний настрій, такі люди налякані, що поважні, заможні мешканці залюбки приймають на стацію до себе німецьких урядовців.

Уже одержав, любя, твою картку, де ти так дбайливо розпитуєш, чи не терплю я які невігоди, прохаєш, щоб я дбав за свій комфорт, за своє здоров'я. Ах не хвилюйся так, майне лібхен. Я собі не дам підупасти. Пильнуватиму свого здоров'я, свого комфорту, щоб щасливо повернутися до тебе, до вас, моїх любих. Щоб ще послужити meinem Vaterland та Kaiserem Wilhelms. Якщо бракує мені чого, то це мого душа та мого краєвиду з вікна мого берлінського кабінету на кайзерівські палати. Тут з вікна, правда, sehr schön. Поетичні кручі і Дніпро-ріка. Взагалі місцевість Києва та по його околицях — sehr schön. Лише бруду, сміття скрізь, ах, mein Gott!

Ми вже цілком розташувалися. Вже суд працює повною ходою, А знаєш, ми два тижні простояли в потязі на вокзалі. Ах, meine liebe

Gretchen, Kiever Bahnhof я не знаю, чи є на світі місце брудніше, як Kiever Bahnhof: сміття, недокурки, лупшиння, папірці... І на всьому, над усім курява, цілі хмари куряви. І треба ж було, щоб аж ми, німецькі культуртрегери з'явилися, нагнали сюди тисячі свого війська... Аж тоді знайшлося у місті Києві три десятки жінок-спеціалісток, а з ними щітки, з ними ганчірки, з ними гаряча вода. І кінець - кінцем з ними чистота.

Сюди, на Kiever Bahnhof, викликали ми, наш військовий комендант викликав президента магістрату, тут зветься „міський голова“. І він, міський голова образився. А з ним і кияни образилися. Ну, але побачили відразу, що то є влада.

Погода нам тут радіє, майн лібхен. Легкий мороз, веселе сонце. Військо наше могутнє, численне бадьоро машерує шосою. Wir, Deutschen, über alles.

Цілую твої блакитні очі; Гретхен молодшу цілую й благословляю. Хай пише частіше своєму Väterchen.

Твій Рудольф

15 березня Meine liebe Gretchen. Ну, вже цілком розташувалися, вже суд наш працює повною ходою. Ми тут спочатку потихеньку - помаленьку ведемо свою hohe politike. Ми, спільники молодії держави, прийшли на допомогу їй. Ми маємо військову силу... Вона, ця молода держава, — землю, цукор, борошно. Взаємодопомога! І тільки! У внутрішні справи ми ж не мішаємося, о nein... Aber — тут законів нема: старі скасовано, нові ще не заведено... судів нема: теж — старі знищено, нові ще на папері. Отже має бути поки що суд наш, німецький. Тільки й усього. А зовсім ми не бажаємо втручатися в державні справи України. Уяви, meine teure, відразу ж мені довелося поїхати на слідство на село. Чудова природа. Невисокі гори, вкриті ще сніговими шапками гаїв, чергуються з мальовничими ярами. Срібними жайворонками в'ються попід горою співочі струмки, а у великому чистому озері блакиті неба вітає нас на землі. Ах, яка земля ця: Які лани! Які ґрунти! І тут в долині klein Dörfchen, маленький „хутірець“: панський дім, двір із службами та кілька сільських хатин. Уяви невисокий ганок, обвитий виноградом, простий панський будинок. Це не баронські палати, ні. Тут ні заль величезних, ні салонів пишних. Це старосвітська вітальня з каміном, роялем, олеандрами, портретами der alten Eltern. Ще п'ять - шість невеличких кімнат і кабінет господаря, доброго сільського господаря. У книжних шафах поети, на полицях конторські книжки та торбинки із насінням, колоски пшениці, рахунки... І під колосками пшениці, на кріслі, — неживий, з раню на чолі — господар. Хто забив? Ніхто! Багато навколо забивано дідичів, але тут ніхто не забив. Сам собі життя стратив. Повернувся із Києва, як більшовики одступили, приїхав до себе на хутір. Побачив: у стайні — нема коней, у хліві нема корів, забрано хліб, пустка. Пішов до кабінету, сів у крісло проти полочки з поетами і пустив собі кулю. А на столі записка: „не тому, що я збіднів, а тому, що збіднів весь край... тому, що руїна“.

Meine teure, за цю руїну, за нищення добра наш загін покарав два найближчі села. Селян били, ну інакшої мови вони не розуміють... Але що селяни! Вони знаряддя... вони сліпе стадо. І я десятки разів складаю подяку, що я не військовий командувач. Бути на чолі карної експедиції... командувати: „бий! бий темних селян“. Ні, це не для мене. Мені розшукувати, винуватити того агітатора, що підбив їх на те... того лютого звіря, що веде на заріз безсловесну отару.

На столі коло самогубця записка лежить: „Тікай краще і не вертайся сюди. Хоч і німці, хоч наче й ваша перемога, а буде по-нашому: землю і все поділимо. Коли хочеш зберегти своє прекрасно-душне існування та друкувати солоденькі газетки для селян, тікай далі від них. Вони й сами собі долю знайдуть“. Це, як з'ясовано, писав його приятель з дитячих років, що вже одірвався од хуторянського оточення й став на революційний шлях.

На ній дописано другою рукою: „Любий, і я кажу тобі „тікай“, я прошу, благаю тебе. Їдь до Києва або може ще далі. Тут тобі життя не буде все одно, доки не прозрієш. А чи побачимося, не знаю. Між нами — прірва. Шляхи наші порізнилися. Прощай! Оксана.

Ці записки лежали поруч, а коло них портрети стояли. А на подвір'ї лунала тужлива пісня. На одному трое, дружньо обнявшись: чорнявий суворий юнак (автор однієї записки — кажуть — сусіда-хуторянин, що пішов у революцію), молода дівчина — Оксана та той що мертвий лежав у кріслі. Оксана, кажуть, наречена його. Вона теж пішла у революцію. Ось, *meine teuere*, цілий драматичний роман, що тебе зворушить до сліз. Але мені... мені тут не до романів. Отже винуватця з'ясовано, агітатора ми знаємо. Це він на портреті, Петро Корнійчук. Мусимо шукати та до кари привести Петра Корнійчука та його спільників. Це більш допоможе повернути спокій ніж кара на цілі села. Це більш забезпечить культурне життя, ніж канчуки та нагаї, ніж вогонь на села. Побажай успіху. Я дав розказ знайти агітатора Петра Корнійчука. Я сам пильно його розшукую. Вчинимо справедливий суд над насильником.

Але яке лице, *meine Gretchen*, у цієї... у сестри його, Оксани. Я ж її звичайно саму не бачив, але з портрету... Це особлива, українська краса... Ніколи такого не бачив... А ти якби бачила це сміливе лице, ці сумні очі, ці горді уста... Певне пролилаб сльози *meine Gretchen*. Це так, як колись я був у Дрезденській галереї. Очей не одірвеш. Скорбота і сила. Правдивий Кунстштюк.

Цілую. Пиши.

Твій Рудольф

25 березня. Знайомимося з міністрами. Кінець - кінцем, це не так конче й потрібно нам, як виявляється. Українські міністри — якісь дивні міністри... не такі, як усі міністри. Я б сказав — це якісь утопічні міністри... Наприклад прем'єр-міністр. Хто його знає, чи він соціаліст, чи він міністр несоціалістичної держави. З нами він говорить, як соціаліст, а не як міністр внутрішніх справ. Уяви собі: тут *Polizeidepartament*, *Administrationdepartament*, що запорукою спокою та ладу мають бути, а міністр такі дає розпорядження що до робітничого життя, як лідер соціалістів. Чи ж можливо так будувати державу? Це ж значить підрізувати сук, що на ньому сидиш... А в стосунках до нас, до спільниці держави! У них навіть *guten Tag* до нас якийсь ворожий, ніби це є злочин, що держава наша є монархична. „Бачили очі, що купували“ — така тутешня влучна приказка. І вони мали знати, на що йшли, закликаючи наше військо. У них сувора стриманість до нас, цілковита негачія чинів, орденів. Коли такий соціаліст-міністр говорить з генералом, навіть із самим ексцеленцією фельдмаршалом, то хмариться, наче генерал винний, що він генерал, і фельдмаршал, що він фельдмаршал. *Undankbare Knaben*. А ще хочуть державу будувати!

Це правда офіційно, в офіційних стосунках такі вони *purisch*. Жодного втручання в їхні внутрішні справи!! Ай-ай-ай, яка біда, якби ми привернули їм спокій та засіяли всі їхні лани.

Але *privatistische* це милі, *gemütliche*, навіть освічені люди. Зустрічаємося в театрі — вони нам ласкаво забезпечили досить крісел на оперу — балакучі, привітні, про музику, про літературу. Більшість їх кохається в поезії, кохається в пісні, в музиці. Їм би в міністри від літератури. До речі *polizei president* — белетрист і редактор літературного місячника... Але всі вони дуже зле розуміються на економіці та земельних справах.

Що до хатнього життя міністрів, то тут не тільки нема казкової пишноти східних сатрапів; тут спартанська простота, тут суворість демократичної країни. Один лише прем'єр мешкає в урядовому будинкові, палаці колишнього генерал-губернатора, а інші міністри цілком просто, без салонів, без заль, *Kein schin! Kein komfort!* Ще й кабінет з малою або великою книгозбірнею — це в кожного є. Тут нас і вітають. На мою думку, книжок у них більше ніж треба...

Обнімаю та цілую тебе й Гретхен.

Твій Рудольф.

1/IV. Можеш мені gratulувати, *meine liebe*, злочинця, що спричинився до смерті Т. на хуторі, цього відомого агітатора, що де йшов, там бунт викликав — спіймано. Він уже у в'язниці. Скільки цим людей урятовано! Скільки розрухів припинено! Кажуть, що він якийсь приятель тутешньому прем'єрові. Та ба, *justicia*, справедливність, перш за все. Це велика справа... обвинувачених аж сорок злочинців.

Ти *mein Liebchen*, певне в жарт пишеш, щоб я тут не закохався. Ха - ха - ха - ха - ха... п'ятидесятилітній *Kriegsgerichtsrat* цілий вік свій вірний своїй дружині та без краю відданий доньці... А що я з таким запалом описую „*la belle Ukrainienne*... Чому? Та я ж її я не бачив ніколи, *mein Liebchen*. Бачив лише її портрет. Це, слово честі, правдивий твір мистецтва.

Ось *liebe Gretchen*, дуже мене турбує Оттова поведінка. Кнабе чи не загубив голову. Кажуть колеги, він видає перепустки на побачення сестрі одного з важливих злочинців. Ніхто з нас цього не робить, і він сам нікому не дає перепусток, а ось одній дає. Треба розслідувати, що і як: він же наш майбутній зять і крім того: *Vaterland über alles*. Ай-ай-ай! Не кажи нічого про це Гретхен. Я пишу їй окремого листа. Звичайно не порушу її спокою, її невинного кохання.

Цілую.

Твій Рудольф

7 квітня. *Meine liebe Gretchen*.

Ми видали свою обов'язкову постанову що до засіву землі. Ініціатива начальника штабу. І знов сенсація в кабінеті міністрів, сенсація в Малій Раді. Протести, обурення, безсилі ламентатії. А що вони думали раніш!? Запрохали на допомогу до себе військо дружньої могутньої держави та й хочуть, щоб воно, це славне військо, спокійно дивилося на безладдя, на хаос, на анархію. Що вони думали раніш?! Тай як вони зберуть урожай, коли ця анархія не дає сіяти! Щось книжки з їхньої книгозбірні замало ще навчили їх... Не навчили їх і гармати всесвітньої війни. Їм ще треба науки. Покликали вони нас на захист від сусідньої більшовицької держави, на боротьбу із більшовизмом... Ну ми й боремося із більшовизмом. Його й тут є досить.

Але, слухай, і в самому міністерстві є більшовики, серед міністрів. Так так, mein Gott, міністри більшовики. Якись максималісти. Пфу, я так утомився, такий змучений, такий перепрацьований останнього тижня. Військово-польовий суд засідав щоденно. Численні судові розправи, вісімнадцять смертних вироків, безліч інших присудів. Ах, я стомився! О, моє крісло, мій тихий кабінет з краєвидом на цісарські палати, моя затишна Гретхен...

Сьогодні їду до опери. Вагнерові Нібелунги. Дивуюся, що досі нема української опери! це така музична нація! Звернув увагу на музичність ще там на хуторі, як перша наша експедиція була... Пам'ятаєш, я тобі писав, що я там застав: кабінет культуртрегера, сам господар неживий, з раною на чолі, у кріслі. На столі записки, фотографії. А за вікном тужлива, чудесна пісня. Таку тужливу пісню я почув тепер знов у місті. Уяви собі, це нова наймичка моєї господині.

Завтра знов у мене польовий суд. А Отто їде з карною експедицією на села. Horrible dictu! Скільки тут ще тої анархії, того неладу! До речі не хвилюйся: Отто вже не дає перепусток дівчині з тужливими загадковими очима. Вона сама вже за ґратами. Це сестра того запеклого злочинця — більшовика, що мені пощастило його зловити. І наречена того самогубці на хуторі... Яке переплутане тут життя. Ти й уявити собі не можеш...

Цілую вас обох.

Твій Рудольф

15 квітня. Побував у міністрів. Дивне діло, mein Liebchen. Не то салонів у них нема, часто-густо нема й пристойного мешкання. Один приймав мене в своїй бібліотеці, що правда солідній. Але інших покоїв, крім бібліотеки, в нього нема. Дивні люди, ukrainische міністри. Пишеш, mein Libchen, чи не забагато уваги даємо ми дівчині із тужливими, загадковими очима?! Ні, думаю, менше, ніж належить. Замкнули до в'язниці та й допитуємо, як звичайну злочинницю, більш нічого. Знаєш, часом знаходить такий настрій, що ціла ця країна (не Russland ні, але Україна здається тобі, немов дівчина з тужливими, загадковими очима. Ти скажеш, що я безнадійний романтик. Але я земляк Гете, я земляк Вагнера. Красу й тугу я відчуваю глибоко... Ціла ця країна повна краси й туги. Туга згучить в піснях, краса блищить в уборах, на обличчях, в хатніх прикрасах. Я вже не кажу, про степи безмежні, про пишні ліси зелені, сріблясті річки та озера.

Але який нелад, який хаос, яка анархія! Я не був би достойним земляком ані Гете, ані Вагнера, коли б не вважав за свій обов'язок свою скромну пайку внести на боротьбу з неладом. Тут рай можна завести, на цій землі.

Учора парада була нашому військові на плаці посеред міста. Наше військо — це єдина база порядку й культури серед цієї безнадійної анархії. Так, ми — культуртрегери на цій родючій, але занедбаній землі. Grüss aus Ukraine. Знов одночасово засилаю вам білого борошна, дар цієї землі.

Ніжно тебе обіймаю, цілую Гретхен.

Твій Рудольф

1 травня. Отримав твої листи, аж два зразу, а раніш щось довго не було, і я вже почав турбуватися. Пишеш, що я вдарився в

романтику, і дивуєшся, що обставини цьому сприяють. О, любя моя, я дивуюся, як я знайшов зараз хвилинку написати тобі — такі утворилися обставини. Зовсім як на фронті, і фронт у самому Києві. Ці дні... Ах, lieber gott, що воно тут було. Якись змови проти нас серед тутешніх військових та вищих урядових кол. То арештовують наших прихильників, то вимагають обмеження влади наших судів. Кінець-кінцем майже не прийшло до збройного повстання. Звичайно, ми до цього не дали дійти. Міністрів, що майже й не міністри були, ми розігнали. Розігнали раду міністрів, а самих міністрів позаарештовували. На кожного лейтенанта припало по міністрові. Я звичайно, як Kriegsgerichtsrat лише керував справою. А кожен лейтенант віз на авто свою здобич, міністра. Наш Отто сплехував. Свого міністра він десь прогавив, а вже запопав на помешканні його дружину (це було звичайно не по-лицарському, але на війні як на війні)! Я йому хотів патер ностер відчитати та вирядити Ггау на авто до - дому. Але хлопча гав не хоче ловити та пильнує своєї кар'єри. Він додав до Ггау документи на право виїхати закордон — значить вона мала чого тікати. Та ще й чотирі рушніці — ну, отже склад зброї: тут уже можна й про чорну мафію. Спиртний хлопець, цей Отто.

Ну отже: міністрів розігнали, та проте міністри є. Тепер на Україні гетьман. Це все ж таки хоч і мініатюрний, але монарх і порядку буде більше. Та й міністри його світлости більш схожі на міністрів людських. Це для України найкраще. Був на гетьманському прийомі. Тут хорунжі, бунчукові, отамани, старшини, вартові — цей стародавній козацький антураж і європейські убрання, шовки, оксамити; французька, німецька мова. Гетьман, всея України звичайно, поважає мову свого народу, у нього на столі лежить збірка приказок українського народу і словник російсько-український. А на стіні артистично вимальоване таке речення: „В своїй хаті своя правда і сила і воля“. На сніданок, кажуть, його світлість велить подавати галушки з салом та пампушки з часником, а до вечері не сідає без вишнівки та „спотикача“.

Її світлість, хоч і німкенья (вона щоб ти знала родичка нашому генерал-фельдмаршалові), проте дбає, щоб дочки мали народне українське убрання. Ні, вони таки дбають, щоб злитися із своїм народом. Міністри (все досвідчені люди, дехто мав досвід урядовця в колишній Russland) вони йому допомагатимуть. А ми їм усім допомагатимемо. Без нас, звичайно, всі вони нічого не зроблять. Ми тут маємо високо відповідальне, високо культурне завдання.

Як там Гретхен маленька? Чи не дуже сумує? Я маю намір, коли пощастить, вирядити із службовим дорученням Отто на пару днів до вас. Скажи про це Гретхен і нехай не сумує. Напишу їй незабаром.

Цілую вас обох.

Твій Рудольф

15 травня. Ясно має бути тобі, mein Liebchen, що за таких обставин першотравнева демонстрація, що мала бути, не відбулася. — Мали бути теж збори різних робітничих організацій, присвячені першому травню, а також якійсь річниці Марксовій, і все було розігнане, ніде не прийшло до порушення порядку, до заколотів. А оті міністри, що ми їх розігнали, вони навіть оголосили були вільні збори робітничі, друкували наказ, щоб адміністрація не ставила перешкод — от наївні хлоп'ята. Саме вчасно ми їх „зняли з роботи“ (дотепний вираз пана гетьмана). До речі я побував у музеї, оглядав портрети колишніх гетьманів України. Уяви собі, се справжні владарі. Такий величний,

імпозантний мають вигляд. Не аби-яких попередників мав наш тутешній монарх. А в музеї тут безліч цікавого, треба буде ще піти. Треба гаразд знати край, де заводиш порядки, знати його історію, його минуле.

Ти й не вгадаєш, звідкіля пишу тобі. Із в'язниці. Так, не з Лукіяновки, правда, де така тіснота, такий бруд, що й наші щітки нічого не вдіють. А тут ми обернули на в'язницю — (сила силенна в'язнів, що-дня прибувають нові та нові) військову школу. Будинок порядний, з садком. Тут я тимчасово живу. Проваджу слідство над змовниками проти німецького війська. Справа надто поважна. Серед обвинувачених і колишні міністри і військові. Тут і та Frau Ministrova, що за здобич була нашу Оттові. Сидить вона годинами у садку. Сюди до неї приносять наймолодшу дитину. Сюди прибігає до неї хлопчик-школяр. Тут плаче коло неї старша дочка, сімнадцятилітня дівчина. І тут старий, сивий батько проводить біля дочки годинку-другу. Ach lieber gott! Мені сльози тиснуться на очі, коли бачу цю родинну групу. Я б негайно звільнив цю поважну, сповнену гідности Frau, але обов'язки, але Kaiser, але Vaterland.

Тут, у цій в'язниці і ті змовники бунтарі: Петро Корнійчук та його спільники. І та дівчина, сестра його, теж тут. Справа про неї була у Отто, але я, передбачаючи ускладнення — це ж їй він давав перепустки за ради прекрасних її очей перейняв цю справу до себе.

Я так турбуюся за щастя нашої Гретхен та пильную цього легко-важного Отто.

Цілюю вас обох ніжно.

Твій Рудольф

15 червня. Вона кінець-кінцем заговорила, ця мовчазна, загадкова дівчина із скорботними очима. Кілька разів вже ми її перепитуємо, то було все мовчить. А мабуть багато знає. Така тверда, завзята, непохитна. І ти думаєш, що вона відповіла нам на наші питання? Жодної відповіді! Німецьку мову до речі знає знаменито. І каже нам: „Чого ви прийшли до нас, котрих ви не знаєте, свої порядки робити? Ми знаємо ваш лад... ми такого не хочемо... ми вам не дамо тут своїх імперіялістичних порядків заводити. Ми вас не кликали... український нарід вас не кликав. Українські робітники й селяни самі собі лад дадуть, а панів нам не треба!“ Так це говорить і так дивиться на мене, що аж цілком серце мені зворушила. Добре ще, що нікого не було в кімнаті. За такі слова її не помилували б. А вона, бідолаха, і так вже має лиха по вінця. Це ж її наречений той був, що на хуторі застрелився. А братові грозить шибениця. Я її хутчій одіслав. Який вже тут допит, як зізнань людина не дає! як вона одержима, як вона хвора на більшовизм!..

Ти, mein Liebchen питаєшся, чи ще хто не загубив голову від la belle Ukrainienne із скорботними очима? Ні, ніхто більше! Всі ми ставимо свої обов'язки по-над усе, а Отто уже ізольований від неї. Як побачиш з цього листа, справа її у мене. Це є гарантія, що суд буде об'єктивний та справедливий. Ти ж мене знаєш, так само як мої колеги і мій високошановний Міністр.

Тут у нас була катастрофа. Треба богові дякувати, що ми всі не загинули. Вибух стався. Вибухнули склади зброї, порохіві склади. Я саме одягався, коли мене щось хитнуло і наче підкинуло. Вікна розчинилися, двері теж. Наче порив вітру, наче гурикан. Чую шибки дзвенять, лускає скло. Лемент, крики. Як у пеклі.

Наша мудра команда над в'язницею пустила всіх в'язнів у садок і там пильнувала їх. Спільний переляк збив до купи, об'єднав в'язнів і команду, злочинців і суддів. Знаєш, вони, ці наші в'язні, зовсім не такі вже бандити та розбішаки. У розмові, у поводженні помірковані, розважні люди. Отто Оксану виніс з камери майже непритомну.

Я був цікавий, що у місті робиться і вийшов на вулицю. Наче повернулися часи Геркулануму та Помпеї — мешканці бігли з подушками, з скринями на плечах, куди очі дивляться. Аби далі від вибухів, далі від небезпеки. Небезпеки вже власне не було. Лунали вибухи, що нічого не могли заподіяти містові, але була паніка. І власне це було найстрашніше. Люди мов ошалілі бігли із своїми манатками... забігли б, здається, у безвість, аби лиш далі від цього гуркоту, від цієї невідомої підземної сили. А що робилося у шпиталі, поруч нашої в'язниці розташованому. Хворі злазили із свого одра, такі хворі, що наче й ходити не могли. Наче яке чудо сталося, наче враз вони одужали. В шпитальних халатах, худі, виснажені, із скуювдженим волоссям вони надавали юрбі якогось зловісного колориту. Поспішали, бігли, падали. Знов вставали, плелися. Або так і лишалися десь на ганкові. Звідти їх згодом позбирали знов до шпиталю.

В операційних коїлося щось жахливе, розповідали лікарі. Дехто з них, у білих халатах, із закривавленими струментами в руках, вибігли і втягнені юрбою пливли за нею. Куди, чого. Вони не знали. Не було міркувань, була паніка. Пізніше вони схаменулися й повернули назад до шпиталю: вибухи закінчаться, настане спокій і чекатиме їх ще більше роботи у шпиталі. Вони розповідали: тримають ножа у руці, схиляються над хворим. — І враз хворого щось підкидає вгору, скидає на долівку, все хитається. Сам лікар отямився, вдарившись головою об лутку, мало не поранився об вихор скла, що сипався з величезних вікон.

Одчайдушно, безтямно поривалися наперед матері, конвульсійно притискаючи до грудей дітей. Аж коли опинилися в середині міста, далеко від порохових складів, раптом ніби сила опустила їх, розвіялося напруження. Сіли, притулилися де хто міг. Тут весь натовп передихнув, почасти розплився по бічних вулицях, хто до родичів, хто до знайомих. Почасти вичікував. Але гуркіт з грізної гори не ушухав, лише що правда менші були удари, а більші перерви між ними.

Я одвідав нашу комендатуру. Тут теж був переляк. Комендант та лейтенанти всі були в зборі, крім одного, що його відрядили довідатися про все. Він, телефонував про справжній стан речей: вибухли порохові склади, небезпеки нема. Але небезпека була, це ми всі присутні грізно відчували. Учора чорна мафія, змови проти нас, сьогодні порохові вибухи, а завтра? Що завтра грозить нам тут, на цій землі, куди нас „не кликали“, як мовила та завзята революціонерка із скорботними очима! Оксана... ім'я їй. Яке поетичне ім'я! правда?

Ми ретельно розшукуємо винуватців вибуху. Звичайно — це якісь більшовицькі штуки. Заарештували завідувача складу, його помічників. Викрито цілу підозрілу організацію. Робота аж душить нас. Ще ж що дня транспортують нам начальники державної варти з провінції непокірливих селян. Крім того доводиться боротися з деморалізацією серед нашого війська, що під впливом жахливого, варварського оточення забуває свою присягу, свою гідність. Тай з наклепами на наше військо! За наклепи ми суворо караємо. Але як важко розібрати тут взагалі, де наклеп, де дійсність?! Взагалі ж для цієї варварської країни потрібно культури, культури й культури... І це ми, лише ми можемо зробити.

Оце виїздив на провінцію, на суд. Все якісь доноси поміж обитателями різних національностей... Це тут звичайна річ, не треба собі дуже на серію все те брати: вони сьогодні сваряться, завтра миряться. Тому ми до таких доносів критично ставимося: слідство і суд тут не таке напружене, і можна на цих справах трошки відпочити. Цього разу загалом пощастило мені відпочити особливо тому, що спинився серед надзвичайно культурної, казкової, як на ці часи тут обставини. Приїхав я до невеликого містечка, досить брудного та експансивного, яких багато, кажуть, є на Україні. Але як підїхав до штабу, то й не знав, серед якого казкового царства я спинився. Садок з високої культури деревами, парк із статуями, німфами, гротами. А які видання німецькі, французькі, англійські! рукописи стародавні—у книгозбірні панського будинку! Які гравюри по салонах! Тут наш штаб містився. І я мав змогу насолоди, найвищої насолоди. А це правдивий твір мистецтва, портрет господині, рукою невідомого українського майстра. Я перепочив, *meine liebe*, я вдихнув цілющого запашного повітря... Це ж червень, червень запашний...

От тільки що до Отто, то тут цілком погане діло. Він у цей день вибуху, коли всі ув'язнені опинилися в садку, не одходив од Оксани... пам'ятаєш, ця дівчина, що я її називаю „правдивий твір мистецтва“, та запекла, що не дає зізнань та мовчить. Кажуть колеги його, що Отто, якби з її боку хоч один ласкавий погляд, не задумався б і випустив би її крізь фіртку на волю. Що тут робити? Der Knabe цілком загубив голову. Шукатиму нагоди як найшвидше його вирядити до вас.

Цілую обох моїх любих.

Твій Рудольф

Від Отто фон Редліх до гн. Фрау Маргерит фон Ешенбреннер. 20 червня 1918 р. *Meine liebe Tante!* Наважуюся вас потурбувати лише тому, що справа є за поважна і може загрожувати Вашому спокоеві та родинному щастю. Мій шановний дядя підпав під владу якихось чар і захопився так одною нашою бранкою, що це може йому погубити кар'єру. Раджу вам, щоб його урятувати, клопотатися перед фельдмаршалом через баронесу К., щоб його перевели де інде, далі з України. Але поки що там буде, викличте його до себе, на відпочинок. Це конче потрібне.

Користуюся з нагоди висловити вам свої як найщиріші почуття та цілую ручки вам і Гретхен.

Ваш Отто

15 липня. Ти хвилюєшся, *meine liebe Gretchen*, що нема листів від мене. Я тобі посилав кілька карток; на листи якось не складалося. Цей час від вибуху така якась напружена атмосфера, так шпарко працює суд, стільки нервів одбирає ця шалена дійсність... А тут знов вибух ще гірший... вибух якоїсь такої злості людської, оцей замах на генерал-фельдмаршала. Ти може вже чула, що його забито. Правдиві були всі наші підозріння, всі наші побоювання. Не марні карні експедиції, арешти, суворі вироки. Змова проти німецького війська, замах на голову війська... Цьому треба покласти край! І тепер, аж тепер розпочинається нещадна боротьба з злочинними елементами, з ворогами порядку й культури. І тому, цілком зрозуміло, саме тепер я не можу приїхати до вас на спочинок, хоч як прагну цього. Негідно

у хвилину завзятішої боротьби зникати з поля битви. Але можеш собі уявити, як сумно тут нам. Яка жалоба навколо... У жалобі командування. В жалобі гетьманат... О, наш нещасливий, високодостойний фельдмаршал.

Ти пишеш, що й тобі сумно, що важко розібрати, де наклеп, де дійсність. Ти так близько береш до серця наші жалі. Це мене дуже зворушує. Одне я не можу зрозуміти, чому ти запитуєш, скільки років моїй господині. Думаю, їй мабуть не менше як шістдесят, але детальніше задовольнити твоєї цікавості не можу. Не питати ж мені її про се! Та ще питаєшся, про який твір мистецтва я згадую у останньому листі: про портрет дівчини Оксани, чи про самий оригінал. Я писав про портрет господині маєтку, де міститься наш повітовий штаб. Невже я так плутано писав? Вибач за турбацію. І щоб я приїхав негайно... Люба, тепер не мирні часи, коли взяв експреса та вмить опинився.

А втім жаль тяжкий крає серце. Нашого фельдмаршала нема. І наложив він головою у цій варварській і прекрасній, дикій і мальовничій країні, куди культуру ніс, де добрі порядки хотів завести. На лежну кару понесуть убивці.

Ти питаєшся за Отто. Мало його бачу тепер, його закидають дорученнями. Але у нього без змін. Тихе божевілля від *la belle Ukraine*. Не мириться, що справа її, її життя та смерти не в його руках. Гостро свариться зо мною з-за цієї справи. Умовляє передати йому. Щоб він зовсім загинув тоді, нерозважний хлопчина! Ні, триматиму сам цю справу, щоб юнакові не було спокуси... Але зле, що не випхати його звідсіля. Каже що негідно під таку небезпечну хвилину на спочинок їхати... ніби тікати...

1 серпня. Убивства й убивства: Якась заклата країна. Убивають чужих... убивають своїх... Знов їздив на провінцію на суд. *Klein Städtchen, Poltava*. Саме тоді у-ночі забито на вулиці міністра. Колишнього міністра. Вже б дали „колишнім“ спокій. Це був український міністр освіти, що прагнув і намагався у звільненій від царського поневолення своїй рідній країні завести по школах рідну мову. На це рукою одного з своїх членів *russischer Bund* відповів кулею в серце, забив гуманнішого громадянина, що дбав лише про культуру. Так тут всі кажуть. Але якби ти бачила похорон. Вінки, делегації, депутації, походи... Якби ти чула промови!... співи, плачі... О, вміють українці ховати своїх славних синів, уміють тужити!..

Але все це таке сумне. І наче камінь на серці. Неспокій обхоплює. Чи буде цьому кінець?! Урожай збирають. Але хіба справа така проста, хіба лише цей урожай? Ми мусимо не опускати цього краю, доки не витворимо добрих звичаїв, доки фігурально кажучи, карбованець, покладений на улиці, на видноті, там і зостанеться на віки. Цеб то доки не викоринимо злочинства, грабунків, то-що. Країна ж бо чудесна і родюча й поетична. І таке завдання маємо від нашого кайзера. Ми ж німці — культуртрегери... це наша висока місія...

Mein Liebche, ти все якось тривожно питаєш за *la belle Ukraine*... Тобі її шкода, правда? Часом доводиться мені її на допит викликати. Але мало од неї що почуєш. Правда, вона теж прагне винищити злочинства та грабунки в країні. Але каже, що перші грабіжники та злодії це ми, німецьке військо, та ще пани, що за нашої допомогою повертаються на свої гнізда. Вона говорить це так впевнено, так красномовно. Дивишся на неї, на її огненні очі, то скорботні, то променясті і ще більше потерпаєш за Отто. Юнак не встоїть... юнак може піддатися. Гей, як би його вирядити *nach Hause*!

Нещодавно закінчився великий процес, де обвинувачено українських міністрів в замахові на дружніх німецькому командуванню осіб. Довго він тривав, цей процес; багато там гірких слів почули обвинувачені, багато ганьби зазнали ці соціалісти — міністри не соціалістичної держави...

Фрейлейн Оксана і про це висловлювалася. „Бачте“, казав я їй. Так буде й кожному урядові, що не розрахує реальної ситуації... так буде й тому, про який ви мрієте... — „Ні“, вона відповідає. Цей уряд не мав підтримки серед мас, а ми маємо... ви ж бачите, які тісні в'язниці стали, і як вам не стає куль та нагаїв. Ми ще дочекаємося того, що ви будете обвинувачені... дочекаємося... Побачите, який буде останній Grüss aus Ukraine. Тепер ви, всі ваші, шлете щоденно подаруночки до - дому з написом Grüss aus Ukraine, це біле найкраще борошно. Але який буде останній „Grüss“?! Революційні сили непереможні!

Смілива, на смерть віддана революції дівчина. Якась героїня!

15 серпня. Якись такий непевний настрій. Чи просто втома? Уже серпень минає. Скільки часу вже ми не бачилися. Якби вже швидче... Але гумору, гумору! Ось незабаром зайде наша перемога meine liebe Gretchen. Наш Кайзер, він непереможний. Отже ми всі сили прикладемо на його честь, на добробут нашої любої батьківщини.

Тут теж на будівництво скидається. За ініціативою гетьманських міністрів піднесено в наукових колах статут майбутньої Академії Наук, намічено план видання численних українських письменників. Раніш як їх гнобила Russland, не було волі друкуватися, не було змоги науку свою розвивати. О, як це приємно, що ми сприяємо розвиткові науково-культурному такої великої, родючої поетичної країни.

За Отто питаєш? Чи не більшовик він, кажеш. Як ти можеш таке думати meine Liebe! експансивний він? Так. Але він не зрадник. Цікавишся, чи сам на сам я, коли проваджу допит фрейлейн Оксані. Звичайно, liebe Freundin ти не турбуйся; ніхто не чує її випадів проти нас, проти німецького війська. Тепер її не викликаю, не питаю нічого. Важкий час вона переживає: страчено вже її брата, оце під цю гарячу пору, по вбивстві нашого фельдмаршала.

Отто якийсь став тихий. Мовчить, читає, думає. Справ у нього менше, тепер взагалі справ карних поменшало, і він має більш часу для себе. Але не бавиться, не гуляє. Заглиблений в собі, наче щось вирішає. І словом не озветься. Лише незмінно що - дня питає: чи не передали б ви мені, дядьку, справу Оксани Корнійчук? Не второпаю, що це за манія? Ошалів хлопчисько...

1 вересня. Дуже радий, що на цей раз так швидко мені відповідаєш. Щось тебе видно дуже роздратувало, liebe Grätchen. Ти такі немилосердні афоризми на адресу чоловіків випишуєш. Ти ж знаєш, як я ціную твою пораду у кожній справі й беру її на увагу. Тому мені так моторошно читати таке: найсправедливіше й Оксані така доля, як її братові. Нема нічого дивного, коли суб - лейтенант Отто цього не розуміє... але вельми дивно й злочинно, коли крігсгеріхтсрат співає тієї самої. О, meine liebe. Це ти пишеш лише тому, що не бачила, її, цієї Оксани. Це надзвичайна дівчина...

Як там моя маленька Гретхен? Щось давненько не писала вона своєму батькові. Чи не лінується вона що - дня вправлятися на роялі? З цією okazji засилаю вам більше борошна.

Цілую вас обох.

Твій Рудольф

15 вересня. Meine Liebe. Цілую й вітаю тебе з днем твого народження. Сподіваюся, ти в гарному гуморі сьогодні... сподіваюся, що подарунки мої одержала... Я дуже радий, що гетьман погостював у Кайзера Вільгельма. Ці одвідини є запорука дальшого розвитку дружнього союзу двох держав. Гетьман сам бачив на власні очі і наші незрівняні пароплавні верфі у Килі і наші величні Крупівські заводи. У нього не може бути й сумніву що до перемоги німців на всіх фронтах.

Таке піднесення у наших колах тут. Вже близько чекає нас перемога. Я їду зараз з дорученням на провінцію, тому так коротенько пишу.

Твій Рудольф

1 жовтня. Відбулося тут велике національне свято — відкриття українського університету. Все було гаразд: імпозантно, пишно, урочисто і академічно. Тільки ніяк не добуру я, чого це russische університет і надалі собі міститься в центрі Києва, обіймає schönste будинок і має всі вигоди та привелеї в період розцвіту української держави. А українському університетові чомусь доводиться переноситися десь на околицю, де й трамвай не доїздить. Не можуть же майбутні студенти на авто туди їздити, як святочні гості на одкриття.

Одкриття було урочисте та зворушливе. Уміють українці свята свої влаштовувати. Якби вміли вони свої будні так організовувати. Стільки запальних промов, щирих побажань, урочистих обіцянок, зворушливих співів. О, meine liebe, це було правдиве свято науки, свято піднесеного, очищеного духу людського.

Як там Гретхен? Чи вже ходить вона на університет?

15 жовтня. Знов тут якийсь непевний настрій. Хто його знає, чи не прийде тут ще до чого! Стільки об'єднань! Стільки угруповань. Національний Союз... Хлібороби, гетьманці... єдино-неділимці. Зміна міністрів... Заколоти. Репресії... Але, але найбільш турбує мене наш фландрський фронт. Та будемо сподіватися на краще. Хай бог допомагає нашому кайзерові.

Питаєш, чи жива ще la belle ukrainniene. Так вона живе. Час від часу викликаю її на допит, але мало чого дізнаюся. А ось Отто був наче мертвий. Дуже турбувала мене його апатія. А оце їде на довгий час на провінцію з дорученнями. Я страшенно радий за нього. Прийде до пам'яті юнак, повернеться до розуму. Він таки хороший хлопча. Все думаю за нього й за Гретхен. Не до віку ж нам тут бути.

Знов посылаю вам, любим, Grüss aus Ukraine першорядне біле борошно. Цілую.

Твій Рудольф

1-го листопада. Листа твого останнього отримав, liebe, але багато дещо мені в ньому неясне. Ти чогось хвилюєшся. Не доберу чого саме, але виразно відчуваю, що хвилюєшся. Яка саме небезпека погрожує мені тут,— не розумію... От події у Фландрії... Тут є чого хвилюватися... є чого до розпуки попадати. Боже, боже, пошли нарешті спокій та гаразди моїй любій батьківщині.

Ще раз дуже тебе прошу не турбуйся так за мене, не гризи собі голови. Ти пишеш, що тобі сниться, що небезпека чекає мене саме від українки Оксани. Схаменися, моя кохана. Чи ж то годиться культурній жінці розводитися над снами?! Ні, мені все гаразд, господиня старенька дуже дбає за мене, і не так уже стомлююся від праці

тепер. Що правда, тужу дуже за тобою, й страшенно хочеться мені додому...

Отто ще на провінції. Думаю, це на користь йому буде. Дуже вже він захопився був прекрасною Оксаною. Він на мене лихий вельми, що не передав йому її справи, але я ж свій обов'язок перед батьківщиною та перед дочкою знаю. Приїздив на пару день, довідався од мене, що ніхто Оксани не наміряється стріляти тай знов поїхав. А втім вовком на мене дивиться. Такий йому вигляд, наче щось особливе задумує. Фантасти тут люди, на нього це впливає...

Хай же бог збереже й захистить вас, моїх рідних, під цю важку для батьківщини хвилю. Цілую вас обох.

Рудольф

15-го листопада. Де ти, моя Гретхен, чого мовчиш? Як це жахливо, коли пишеш-пишеш, а відповіді нема. Останнього разу Йоган, наш довірений листоноша, не застав у Берліні ні тебе, ні Гретхен. Може ви поїхали трохи до тітки Емілії? Але економка так загадково: „вийхали“... Де ви, мої любі? Я божеволію з розпуки! Я тепер, як той ув'язнений, що світу сонця не бачить... одірваний од вас, без звісток про вас. Ще Йоган переказує, що економка від твого імени сказала, що я скоро побачу тебе. Як? де? нічого не розумію...

Пиши ж мені! Ці останні звістки з Берліну про тамошні розрухи крають мені серце. Невже таки будемо далі без кайзера. Міністерство республіканське Еберта! Жах і розпука. Щось дивовижне! Але доводиться вірити, бо й у нас тут, на фронті, республіканські впливи позначаються. Боже, не попусти лиха батьківщині моїй рідній.

Тут у нас усе зміни, усе зміни: то наче в Росії живемо, то знов на Україні (бо Україна таки є, я переконався). Оце перші два тижні цього місяця ми себе почували ніби на Україні, навіть міністри всі говорили українською мовою. А тепер враз як до Russland переселилися. Нема України. Є „едіная неделімая“... Це так на Україні силкуються відродити її. Бо в Росії „неділимої“ нема, там федеративна соціалістична республіка. Отже у нас раптові зміни. І генерали безробітні з півночі все їдуть та їдуть. А українських діячів або на північ, або ad patres! Perpetuum mobile.

Але чи так, чи інак, а дуже вже сприкрилося тут. Проте мусимо сидіти. Чекаємо хліба. Тут ми маємо моци набратися після невдач на заході. І який же тут багатий, а zarazом з тим некультурний, дикий край!

Цілую. Чекаю листів.

Твій Рудольф

1-го грудня. Ще не всіх українських діячів перестріляли... не всіх засадили до в'язниці. І ось, моя люба, об'явилася якась українська Директорія. І ця Директорія має намір на столицю йти, відбирати її від пана гетьмана. Подивимося, як пан гетьман оборонятиметься. Генералів, що-правда, коло нього багато... Успішно воюють поки що на внутрішньому фронті і тому населення по в'язницях колосально збільшилося. Міністр внутрішніх справ вимітає крамолу. А ми... ми тепер здебільшого дивимося з боку es macht Keinen Spass mehr. Дивимося та підтримуємо порядок зовнішній.

Мобілізація тут. Чекають наслідків. Чекають теж французького десанту... сподіваються допомоги від нього. Взагалі тут все чогось чекають, чогось сподіваються, на щось покладаються. А нам пора вже,

люба Гретхен, до - дому. Почесна наша роля тут, безперечно. Але як батьківщина в небезпеці. Ми ж потрібні нашій любій батьківщині — чи є там кайзер чи нема. Батьківщина все батьківщина.

Цілую міцно тебе й Гретхен. Дякую за звістку.

Рудольф

14-го грудня. Маю тверду сподіванку, моя любя, що ми незабаром побачимося, так тут складаються події. А поки що хочеться мені написати тобі...

Але що хотів написати шановний „крігсгеріхтсрат“ свій улюблений дружині чотирнадцятого грудня 1918 р. залишилося невідомим. Він не написав листа, одірваний надзвичайними, страшними подіями. Повстала Україна, та справжня Україна, що поза столицею... нову владу свою вона утворила й суне на панську столицю. Евакуація... спартаківський осередок, Салдатська Рада... Все шкереберть... *Perpetuum mobile*.

20-го грудня одходив німецький ешелон на захід. Діловито метушилися офіцери, салдати німецькі, розташовуючися по вагонах. Був на вакзалі і „крігсгеріхтсрат“. Він теж збирався їхати.

В цей час надійшов пасажирський потяг із заходу.

З останнього вагону сходила поважна пані. Її не бачив військовий прокурор. Але помітив її й кинувся на зустріч їй лейтенант-спартаковець.

— Meine Tante! перелякано гукнув він. — Як це ви сюди?

Поважна пані заклопотано кинулася до нього.

— А ти ж писав таке за дядька й за ту красуню! Ах, Отто! — вона безпорадно приклала хусточку до очей. — Які страшні часи для мене настали. Ти ж будь мені тут за порадника. Як у нього там з тою? Він дуже закоханий? О!..

— О meine Tante, схопився за голову, наче щось пригадавши, молодий офіцер. — Але нащо це ви так? Досить було тоді дядька викликати. Це все той мій нерозважний лист... Тай це тоді було мені потрібне, а тепер ось, дивіться... Уже все гаразд.

Він оглянувся і покликав до себе красуню дівчину із скорботними очима.

— Все гаразд? Як то все? — хвилювалася фрау.

— Так, любя танте. Ось моя наречена...

Красуня з скорботними очима стояла вже перед фрау. Втопила в неї очі фрау й не могла одвести. Мовчала ошарашена.

— La belle ukrainienne? раптом вимовила вона:

— Вона, саме вона, — щасливо усміхався Отто.

— Але як це? Чому вона не у в'язниці?... Отто... Рудольф... Ні, фрау нічого не розуміє.

— Це наречена моя, тьотю, і я мушу прохати вас вибачити мені... я винний перед вами, перед Гретхен...

— Дівча чемно вклонилося.

Його нареченна Ach, mein Gott, ach, Gretchen!..

— А дядько ж? Де дядько нарешті? — простогнала фрау.

— Він теж тут. Я зараз його знайду. Маєте щастя, що не спізналися.

Був би він поїхав...

Спантеличена фрау витирала рясні сльози. Як це все зразу: по-дорож, Київ...

Отто... наречена... На щастя з чоловіком все гаразд... Але як же тоді бідна маленька Гретхен...

— Люба моя Гретхен, — репетував зворушений „крігсгеріхтсрат“. О я тебе вже бачу, нарешті! Який я щасливий! Ходімо до нашого потягу, ми вже їдемо до - дому...

Взяв її під руку, ніжно вів.

— А Отто? наш Отто?... — кліпнула очима фрау.

— Наш Отто? О люба, як все змінилося...

Отто, почувши своє ім'я, підскочив до тітки:

— А я тьотю? А ми, тут будемо... ми ще залишаємося... але потім приїдемо... де революція, там і ми будемо...

Фрау увійшла до вагону. За нею радісний зворушений чоловік.

— Рудольфе! — повернулася вона до нього. — А наша Гретхен? Вона тепер у тітки, ти не турбуйся, здорова. Але як же вона? Отто...

— Е, люба Das ist eine alte geschichte. А втім наша Гретхен і кращого знайде. О, це вже не той Отто, не той. Більшовицька ба-
цила чіпка.

Вони посідали вигідно, потяг рушив.

Зблизька почулися постріли.

— Was ist das? — стрепенулася фрау.

— Grüss aus Ukraine...

Чи не такий буде їм назустріч Grüss aus Berlin?!